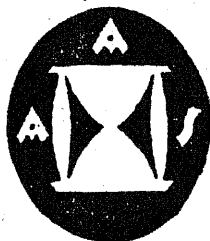

AJALOO LINE AJAKIRI

N° 4

1938

SEITSMETEISTKÜMNES AASTAKÄIK

T O I M E T U S

O. LIIV
PEATOIMETAJA

E. BLUMFELDT / H. KRUUS / M. SCHMIEDEHELM
H. SEPP / P. TARVEL / J. VASAR

H. FISCHER
TOIMETUSE SEKRETÄR

SISU:

	Lk.
Lambakasvatussaaduste turustamine XIX sajandil Eesti- ja Liivimaal. F. Sauks	145
Mõtteid arhivaaride päeva puhul. R. Kenkmaa	154
Ajalooliste teaduste VIII rahvusvaheline kongress. P. Tarvel	161
Läti Ajaloo Instituudi väljaandeist. J. Vigrabs	171
Arvustused (Agenda Parva — Fr. Puksoo; Tenney Frank, An Economic Survey of Ancient Rome — P. Haliste; H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., II — M. Schmiedehelm; Tallinna raekoda — Sten Karling; Elisabet von Rosen, Bogislaus Rosen aus Pommern 1572—1658 — O. Liiv; O. Liiv, Suur näljaeg Eestis 1695—1697 — A. Soom; Tallinna Linnaarhiivi kataloog, IV: Kanuti gildi arhiiv — H. Fischer)	175
Varia	186

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

seab enda ülesandeks tõlgendada meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eeskätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Parimate kodu- ja välismaa uurijate vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustuste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ pidevalt nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal. Algades oma 18. aastakäiku, toob „Ajalooline Ajakiri“ 1939. a., silmas pidades eelmainitud põhimõtteid, rea uudseid uurimusi nii üldise kui ka Eesti ja Põhjamaade ajaloo alalt.

Toimetus: peatoimetaja — dr. O. Liiv, toimetuse liikmed — mag. E. Blumfeldt, prof. H. Kruus, mag. M. Schmiedehelm, prof. H. Sepp, prof. P. Tarvel, prof. J. Vasar; toimetuse sekretär — mag. H. Fischer.

Toimetuse aadress: Riigi Keskarhiiv, Tartu.

Talitus asub: Tartu, K./Ü. „Loodus“, Ülikooli tän. 18; sealsamas on saadaval ka „Ajaloolise Ajakirja“ eelmised aastakäigud. Tellimisi võtavad vastu kõik E. V. postiasutised.

Lambakasvatussaaduste turustamine XIX sajandil Eesti- ja Liivimaal.

(Lõpp.)

Täiesti õieti toonitati „Baltische Wochenschrift'is“, et „wer kann auf einen Markt reflectieren, der erst am 20. Juli stattfindet und mit nur ca 3000 Pud Wolle befahren wird“⁵⁰. Sealjuures toodi esile, et ainult kolm suuremat Eesti- ja Liivimaa kalevivabrikut tarvitavad⁵¹ aastas 40—50 tuhat puuda villa⁵¹. Teise olulise põhjuse moodustas kohalikkude villapartiide väiksus, sest enne kui ostja suutis kokku osta paar tuhat puuda villa, pidi ta tegelema 20—30 mitmesuguse tootjaga ja komisjonääriga⁵². Sellega seltsis veel asjaolu, et peaaegu igas meie lambakasvanduses olid erinevad aretusprintsiihid ja sellega ka loomulikult erineva kvaliteediga vill⁵³. Viimase väärtuse üheks mõõdupuuks oli aga ta ühtlus, mille puudumisel kannatas riide kvaliteet.

Paljud väikesed villapartiid ei võimaldanud seega valmistada siinsest villast kuigi kvaliteetset riidet, mistõttu ka töösturid ei maksnud ega ostnud hea meelega kohalikku villa. Neid väiteid tõestas ka asjaolu, et Tallinna villakaubandus XIX sajandi lõpul oli palju intensiivsem kui Riia oma. Viimasele saadeti 1880-ndatel aastatel peamiselt Lõuna-Liivimaa kasvanduste villa, kuna Põhja-Liivimaa ja Eestimaa saatsid harilikult oma villa Tallinna, kuhu ilmusid vähemalt kolm ostjat (Sindi, Narva ja Kärkla). Riias oli enamasti ainult Holm ja Ko esindaja, kuna teisi ostjaid ilmus väga harva⁵⁴.

Rohkem arenenud Tallinna villakaubanduse peamine põhjus

⁵⁰ Die Baltische Wollproducenten, *op. cit.*, lk. 67.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Doering, *op. cit.*, lk. 642.

⁵³ Sauks, *op. cit.*, lk. 62.

⁵⁴ Blau, *op. cit.*, lk. 113, 114.

baseerus äritehingute varasemal tähtajal. Osaliselt peitus põhjus ka suuremates villapartiides. Tallinnas sooritati nimelt enamus villa ostu-müügitehinguist märtsis. Kõige hiljem toimus see peale lammaste pügamist, kas otsekohe vabriku ja kasvataja vahel või jälle villaturul, mis mitteametlikult kestis 20.—30. juunini ja ametlikult 1.—3. juulini. Hind määrati villa ostu juures kas kohe kindlaks või maksti turuajal konjunktuuride järgi. Et vabrikud tundsid üksikute kasvanduste villa kvaliteeti, siis esines harva proovi nõudmist. Vill saadeti vabrikutesse peamiselt 22.—28. juuni vahel. Maksti aga alles 3 kuu järel, s. t. septembris⁵⁵. Harva maksti juba kohe sularahas, nagu näit. 1864. a. Riias⁵⁶. Mitteõigeajalise maksmise kohta ei esinenud mingisuguseid kaebusi, mis oli arvatavasti sellest tingitud, et siin õiendatavad kohustused olid väikesed⁵⁷.

Läänemeremaades toodetud villa suurem osa läks juba 1880-ndatel aastatel peamiselt Narva kalevivabrikusse, kus vajati aastas 22—25 tuhat puuda villa. Kohalikke villu tarvitati näiteks 1870. a. 3897^{23/40} puuda, 1879. a. 3134,75 puuda, kuna 1885. a. ulatus see napilt 3000 puudani. Kärddla vabrik vajab juba tunduvalt vähem villa. Nii osteti 1880. a. üldse 13 700 puuda pestud seljavilla või 9500 puuda villa peale vabriku pesu. Kohalikust villast tarvitati (süüa kuulusid peamiselt Eestimaa kasvatajate villad, vahel harva ka mõne Liivimaa oma) 1880. a. 1400 puuda ja 1882. a. 1100 puuda pestud villa (Rückenwasche). Sindi tarvitas kohalikke villu kokku ca 500 puuda, poola selle eest 3500 puuda, Lõuna-Venemaa 7000 ja välismaa ca 1000 puuda, kusjuures üldtarvitus on umbes niisama suur kui Kärddlal. Voltveti vajab iga aasta 4000—5000 puuda villa, tarvitades peaaegu kõik välismaa (Ameerika, Austraalia ja Kapi), harva Saksa, veel harvemini kohalikku villa. Riias töötav Holmi vabrik ostis ka harilikult välismaa villu, kuna ta ainult juhuslikult kasutas kohalikku villa — kui sai seda odavalt⁵⁸.

Turu ebakindluse ja ebahütlusega seltsis veel villahindade täielik rippuvus a) sisemaisest villatoodangust ja välismaal valitsevatest hindadest, ning b) villatarvitusest ja tingimustest, mida kohalikud vabrikud seadsid. Hästi pestud ja suuremate partiide hea kvaliteediga villa eest maksti paremini. Seepärast oli ka üksikutes kasvandustes villahind kõikuv. Näit. maksis 1881. a. Narva vabrik Eesti väga peene villa eest 25—27,5 rbl., peene villa eest 22,5—25 rbl. ja keskmiste villade eest 19—22,5 rubla, kusjuures Lõuna-Vene villad võisid tõusta kuni 26 rublani. 1864. a. oli keskmine hind 21,75 rbl., kusjuures hind oli mõnedes kasvandustes veelgi väiksem⁵⁹.

⁵⁵ Blau, *op. cit.*, lk. 114

⁵⁶ Inländische Nachrichten, BW 1865, nr. 37, lk. 653.

⁵⁷ Blau, *op. cit.*, lk. 114.

⁵⁸ Blau, *op. cit.*, lk. 114.

⁵⁹ Blau, *op. cit.*, lk. 115.

Üldiselt arvestati hindu Hueck'i arvates villa kvaliteedi järgi järgmiselt: kui oletada, et superelecta võrdus 1, siis oli electa = $\frac{11}{18}$, prima = $\frac{8}{18}$, secunda = $\frac{6}{18}$, tertia = $\frac{5}{18}$.

Muidugi ei moodustanud see veel mingit reeglit, vaid ta kujutas umbkaudset hindade olenevust villa kvaliteedist⁶⁰.

Võrreldes üksikute perioodidega näeme, et hinna kõikumised olid veelgi suuremad. Nii sai Trikatesi kasvatus 1842. a. 35,80 rbl., 1874. a. 21 rbl. ja 1879. a. 27 rbl. puudalt⁶¹.

Iseäranis halvad villa konjunktuurid sajandi keskel olenesid üldistest villahindadest maailmaturul. Neid ei mõjutanud üksnes Põhja-Ameerika tollipoliitika, vaid ka Inglismaa villase riide turu kaotus Hiinas, mis oli tema kalevile üks soodsamaid turge. Nendel põhjustel vähenes villatarvidus, kuid tootmine jäi endisele tasemele, mistõttu ka langesid hinnad⁶².

Üldiselt peab aga mainima, et hinnad sajandi alguses ja lõpul väga suurt erinevust ei näidanud. Nii sai näit. Trikatesi sugulava 1829.—1833. a. läbiseigi 24 rbl. puudast. 1880-ndatel aastatel kõikus villa hind temal samuti 22—26 rbl. vahel, seega keskmine hind 24 rbl. Järgnev tabel näitab keskmisi hindu Tallinnas ja Riias⁶³:

Aasta	Tallinn	Riia
1840	—	19—27 rbl.
1841	22,20	—
1842	20,84	kare 14—16, peen, õige peen 22—30 rbl.
1843	20	—
1844	22	—
1845	22—23	—
1846	19,42 (17—29)	—
1864	—	21—26,5 rbl.
1865	—	21,5—27,5 (24)
1866	—	22—28
1869	—	22
1870	—	24,5
1884	22—26	—

Sellest selgub, et 1860. a. ja 1880. a. hindade vahe pole kuigi suur — võttes keskmise 1861.—1870. a., mis on Koigil 23,78 rbl. ja Suur-Kongutal 24,30, siis 1871.—1880. a. on keskmine vastavalt 24,40 ja 23,30, seega väga väike kõikumine. Kõige mõjuvam tegur sellise villahinna kõikumise juures oli arvatavasti tema puhtuseäär. Huvitava näite villa hindade kõikumisest tõi C. B. Ungern-Sternberg⁶⁴.

⁶⁰ [A. v. Hueck], Darstellung der landwirtschaftlichen Verhältnissen in Est-, Liv- und Curland, Leipzig 1845, lk. 281.

⁶¹ Blau, *op. cit.*, lk. 115.

⁶² Bohm, *op. cit.*, II Bd., II Teil, Berlin 1878, lk. 791—793.

⁶³ Blau, *op. cit.*, lk. 116—117.

⁶⁴ C. B. v. Ungern-Sternberg, Der Rigaer Wollmarkt: 1872, BW 1872, nr. 34, lk. 454, 456.

Ta oletas, et peale vabrikupesu maksab nael villa 115 kop. Seda aluseks võttes andis kolme puuda villa pesemine, kui see sisaldas

mustust naela		rbl.		rbl.
38%	74,4	puhast villa, mis maksis	85,56	seega pund villa maksis
39%	73,2	„ „ „ „	84,18	„ „ „ „
40%	72	„ „ „ „	82,80	„ „ „ „
41%	70,8	„ „ „ „	81,42	„ „ „ „
42%	69,6	„ „ „ „	80,04	„ „ „ „
43%	68,4	„ „ „ „	78,66	„ „ „ „
44%	67,2	„ „ „ „	77,28	„ „ „ „
45%	66	„ „ „ „	75,90	„ „ „ „

Nagu see näitab, oli tõenäoselt selline villa rendement hinna määrajaks, tekitades nõnda väiksemaid ja suuremaid hinnakõikumisi üksikutes lambakasvandustes.

Mõnes kohas aga kurdeti, näiteks Öisu ja Kergula mõisas, et villahind, vaatamata parandatud kvaliteedile, on langenud. Nii saanud Kergula 1860. a. 32 rbl. puudalt, 1864. a. 24 rbl., 1870. a. 19 rbl. Samuti olevat Öisu villahind endise 30—35 rbl. asemel langenud 23 rbl.-le. Vastupidi teatas Kõigi mõis, et 1868. a., mil saadi 20,5 rbl. puudalt, on hind tõusnud 27 rbl. puud. Nagu nendest andmetest nähtub, on raske kindlaks määrata, kas hinnad langesid või tõusid XIX sajandil. Blau arvates Öisu ja Kergula mõisa andmeid tuleb vaadelda kui erandlikke ja seega veenduda, et villahinnad peale mõningate väiksemate ja suuremate kõikumiste on püsima jäänud umbes samale tasemele, nagu need olid XIX sajandi alguses 30-ndatel aastatel. Kõikumised polnud üksikutes kasvandustes ühtlased. Sellal kui ühel hind langes, tõusis see teisel, mis näitab selgesti, et hinna määrajaks oli peale villahulga veel villa puhtus, pakkimine jne. Blau mainis, analüüsid villahindade juhuslikkust, et selline hindade näilik juhuslikkus tõendavat ainult, et töösturid võtsid aluseks suuremal või väiksemal määral villa puhtuse⁶⁵. Liha- ja maa-lammaste vill, mis oli segatud meriinode villaga, tegi villapartii odavamaks⁶⁶. Nimelt said kohalikud vabrikud heade artiklite valmistamisel kasutada ainult meriino villa, mistõttu segatud villad olid neile tülikad, sest sorteerimine oli seotud raskustega. Segatud partiide ilmumisel suruti muidugi tarvitajate poolt terve partii hind alla, mistõttu ikkagi ainukeseks kannatajaks jäi villa tootja⁶⁷. Blau kirjutas selle kohta: „Diesen Umstand sollten die Schäferbesitzer um so mehr beachten, als die Wolle von Fleisch- und Landschafen, für sich verkauft, gegenwärtig nicht niedriger im Preise steht, als Merinowolle mittlere Qualität⁶⁸.“

⁶⁵ Blau, *op. cit.*, lk. 117—118.

⁶⁶ Blau, *op. cit.*, lk. 118.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Ibid.*

Võrreldes kohalikke villu välismaa villaga, arvati see Narva vabriku poolt halvemaks, kui olid sileesia ja poola omad, paremaks aga kui ülemeremaade vill. Kärkla vabriku arvamine kohalikkudest villadest oli veel parem. Nii kirjutas vabriku omanik parun Ungern-Sternberg: „Die baltischen Wollen sind ebenso kurzstaplich und kurzhaarig, wie die polnischen und schlesischen Wollen, welche allein mir zu den hier fabricierten feinen, glatten Waren gebrauchen können, — die südrussischen, deutschen und kolonial Wollen sind dickhaarig und langstaplicher, also mehr Kamm- oder Stoff-Wollen⁶⁹.“

Umbes samadele seisukohtadele jäi ka keegi villatarvitaja, kes kirjutas 1872. a. „Baltische Wochenschrift'is“, et Liivimaal toodetud villad olevat peenemad ja väga head, aga nende suure mustuse % tõttu ei võinud maksta nende eest üle 24—26 rbl. puudalt, sest iga puud andis harilikult 21 naela puhast villa, seega oli puhasvilla naela hind 1,20 rbl., pealegi maksis samal ajal umbes sama kvaliteediga poola vill ühes transportimiskuludega 27 rbl. puud, kuid sealt saadi ca 24 naela villa, mistõttu poola villad osutusid tööstustele kasulikumaks⁷⁰. Sindi vabrik arvas, et kohalikkude villade mustus on 40—45%, mistõttu iga puud pestud seljavilla annab 22—24 naela puhast villa. Kvaliteet olevat temal täiesti rahuldav⁷¹.

Lihalammaste ja mestiitslammaste villa toodi ainult harukordadel Riia või Tallinna turule, sest seda tarvitati peamiselt koduse vajaduse rahuldamiseks või see müüdi kohalikkudele talupoegadele ja maal võrdlemisi tihedalt esinevatele ketrustöökodadele, kes maksid paremat hinda, kui maksti linnas. Nii näiteks maksti 1 naela pestud mestiitslamba (inglise lihalammast + meriino) villa eest Riias 1871. a. 46 kop., 1872. a. 50 kop., 1873. a. 43 kop., 1874. a. 40 kop., 1875. a., 46 kop. ja 1876. a. 46 kop. Talupoegade ja villakraasmistöökodade poolt maksti aga 1874. a. 60 kop., 1875. a. 60 kop. ja 1876. a. 55 kop. Ramkase kasvatus sai southdownide villa eest 70 kop. naelast ehk 28 rbl. puudast talupoegadelt, kuna villaturul hind kõikus selle eest 14—16 rbl. puudast. Kergula sai kuni 24 rbl. puudast. Samal ajal sai Räpina kasvandus merino-southdown ja leicester-mestiitslammaste villast Riias 1876. a. 19 rbl. puudast, 1877. a. 20,5 rbl., 1878. a. 25 rbl., 1879. a. 25 rbl. ja 1880. a. 25 rbl. Pesemata talvevilla müüdi Räpinas talupoegadele 12 rbl. puud⁷².

Maalamba vill sattus väga harva kaubanduslikku käibesse, sest mõisades peetavate maalammaste arv oli suhteliselt üldise lambaarvuga väga väike. Müügile sattunud pestud aretatud maalammaste

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ Die Baltische Wollproduzenten, *op. cit.*, lk. 67.

⁷¹ B l a u, *op. cit.*, lk. 119.

⁷² *Ibid.*

vill oli võrdlemisi heas hinnas, sest see maksis 30—65 kop. nael⁷³. Villa puuda hinna kõikumist rublades Eestimaal XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses näitab järgnev tabel⁷⁴.

Aasta	Tallinn	Harju- maa	Rakvere	Virumaa	Paide	Järva- maa	Haapsalu	Lääne- maa
1894	—10	20—50	16—20	16—30	16—20	16—30	12—30	20—24
1896	—17	16—26	16—20	20	20	14—22	22	22
1897	20—40	15—25	20	20	18	20—22	22	20
1898	15—48	20	18—20	12—30	22	20—22	22	20—50
1899	15—46	30	18—20	14—25	22	20—24	22	19—22
1900	15—46	20	18—20	12—30	22	20—24	22	18—24
1901	15—46	22	14—25	12—30	22	20—21	22	15—24
1902	15—46	22	12—25	12—30	26	20—24	22	15—24
1903	24—48	22	12—25	12—30	26	20—24	22	15—34
1904	24—48	22	14—25	16—30	25	20—24	22	15—24
1905	24—48	22	14—25	16—30	25	20—24	22	15—24
1906	25—50	22	14—25	—	25	20—25	22	17—24
1907	30—54	22	16—28	—	25	20—22	26	17—28
1908	30—54	22	16—28	—	25	20—25	22	17—28
1909	25—55	22	16,1—28,8	14—36	25	20—25	22	17—28
1910	25—55	22	16,5—28,9	14—36	25	20—25	22	17—28
1911	25—55	22	16,5—28,8	14—36	25	20—25	22	17—28
1913	25—55	22	16,5—28,9	14—36	25	20—32	28	18—30
1914	25—55	22	14,6—50	14—36	24—35	28	28	18—30

Nagu tabelist nähtub, olid iseäranis XX sajandi alguses villahinnad muutunud lokaalselt võrdlemisi erinevateks. Kallimaid hindu arvata-vasti maksti peenvilla eest, sest selle tootmine oli jäänud hoopis väheseks. Üldiselt näitab aga seegi tabel villahindade olenevust villa peenusest, puhtusest, ühtlusest jne. Seega avaneb selle tabeli järgi võimalus umbes arvestada alad, kus toodeti kõrgema kvaliteediga villa. Siinjuures tuleb tähele panna, et Tallinnas müügil olev vill oli pärit kogu Eestimaalt ja võib-olla osalt Liivimaalt, kuna teistes administratiivkeskustes, nagu Rakveres jne., tuli see müügile lähemast ümbrusest. Maakonnas esinevad hinnad olid harilikult aastalaatade omad.

Peale villa evisid ka teised lambakasvanduse saadused kaubanduslikku tähtsust. Nii andis XIX sajandi alguses suguloomade müük head sissetulekut, mida said kohalikud sugulavad eesotsas Trikatessi⁷⁵ ja Oruga. Nii näiteks müüs Oru sugulava 7 tegevusaasta jooksul 1638 meriinot 49 161 rbl. eest, mis moodustas aastas 7023 rbl. suuruse sissetuleku. Keskmiselt saadi jäära eest 90 rbl., üksikute eest aga isegi 500—600 rbl.⁷⁶ Peamiselt müüdi suguloomi kohalikele

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ Обзоръ Эстляндской губерні за 1894—1914, Ревель 1895—1916.

⁷⁵ Vierteljahr-Bericht, LjbdL, 5 Bd., 2 Hft., Dorpat 1842, lk. 559.

⁷⁶ P. K. Possart, Statistik und Geographie des Gouvernements Estland, Stuttgart 1846, lk. 57.

mõisnikele ja Venemaale, kuhu iseäranis 1841. a. saadeti palju loomi⁷⁷.

Pärast esimest meriinode õitsengut vähenes aga kohalik suguloomade turg. Sooviti saada ainult lihalammaste jäärtallesid. Seega sugulammaste müük andis XIX sajandi II poolel väikest sissetulekut, mistõttu siirduti rohkem liha tootmisele.

Liha produtseerimiseks ei olnud aga senised meriinokarjad sobivad. Et toota turustamiseks kõlblikku liha, selleks võeti tarvitusele inglise lihalambad. Käsikäes liha kvaliteedi parandamisega langesid villa kvaliteet ja tema hind. Seetõttu kavatseti alul veelgi suuremal arvul liha tootmisele asuda ja seda siis realiseerida Londonis⁷⁸. Kuid esimesed katsed ebaõnnestusid⁷⁹ ja tõenäoselt seepärast ei siirdunud puhtal kujul liha tootmisele, vaid seda seostati villa arendamisega, vaatamata, et tehti järjekindlat propagandat lihalammaste kasvatamiseks⁸⁰. Kohalik lambaliha turg oli võrdlemisi väike, mille vajadust suutsid rahuldada üksikud nuumoinaste kasvandused.

Parem turg oli ühelt poolt Riia ja teiselt Peterburi, kuna väiksemad linnad vaevalt arvesse tulid. Nii tarvitasid kõik Liivimaa linnad, peale Riia, 1836. a. ainult 9316 lammast. Sajandi teisel poolel ei olnud nende tarvidus ka kuigi palju tõusnud, sest rahvastiku tõus toimus aeglaselt. Kohalikkudesse linnadesse ei tahetudki turustada, sest seal maksti madalamat hinda kui Riias ja Peterburis⁸¹.

Umbes 25 Eestimaa lambakasvandust olid astunud ühendusse suuremate Peterburi lihunikkude ja söögimajadega, müües neile lambaid. 1874. a. ilmus ka siin välismaine võistleja — Austraalia lambaliha, mis oli kohalikust odavam⁸². Osaliselt on sellega seletav, et meie lambaliha väljavedu oli sajandi lõpul võrdlemisi väike. Nii saadeti Peterburi turule 1855. a. 1229, 1886. a. 1904, 1887. a. 1455, 1888. a. 2792 lammast. Peamine põhjus aga nii väheses meie lambaliha müümises seisis Vene sisemaiste kubermangude suurema arvulises ja odavas lambaliha tootmises⁸³, mis arvatavasti ka välismaise — austraalia — lambaliha Peterburi turult eemale tõrjus, sest hiljemini ei esinenud enam teateid välismaise lambaliha konkurentsist siseturul. Eestimaalt saadeti loomi sinna peamiselt aprillis ja mais. Elus-

---

⁷⁷ C. v. Hueck, Einige Mitteilungen über die Viehzucht in Estland im Wirtschaftsjahre 1840/41, Livländische Jahrbücher der Landwirtschaft, Neue Reihenfolge (lüh. LJbdLNR), 1842, Bd. 5, St. 1., lk. 426, 439.

⁷⁸ Protokoll 9. III. 1870, BW 1870, nr. 17, 18, lk. 217—238.

⁷⁹ Protokoll 23. VI. 1870, BW 1870, nr. 33/34, *op. cit.*, lk. 441.

⁸⁰ Baltische Centralanstaltung, *op. cit.*, lk. 533.

⁸¹ Blau, *op. cit.*, lk. 125.

⁸² Über die Concurrenz fremder landwirtschaftlichen Producte, BW 1874, lk. 359, 360.

⁸³ Joh. v. Keusler, Zum Fleischhandel in St. Peterburg, BW 1889, nr. 21, lk. 261, 262.

loomi saadeti rohkem sügisel ja suvel, liha aga varakevadel ja talvel. Muul ajal liha saatmine Peterburi oli raske, sest puudusid külmutusruumid. Raudteed tarvitati transpordiks võrdlemisi vähe, kõigest 10—41,5% ja peamiselt elusloomade tarvis⁸⁴. Suurematest kasvandustest müüdi tapamajadesse määratud lambad harilikult karjamaal või laudas. Vahel, kui talupoeg müüs mõne lamba, viis ta selle kohalikule loomaturule. Ainult mõned rändavad lihunikud tulid talupoegade juurde üksikuid lambaid ostma. Suuremad partiid osteti kas otse mõisadest või loomaturgudelt linnalihunikkude poolt ja viidi kas maanteed või raudteede kaudu linnadesse⁸⁵. Elusloomade eest makstav hind olenes looma tõust, vanadusest, soost jne. Nii maksis meriinooinas 4—6 ja -utt 3—4 rbl. tükk. Hästinoomatud nn. „rasvoinastest“ (Fetthammel) maksti 10—15 rbl., teised hästinoomatud lambad maksid ainult 6—8 rbl. Väiksemad ja kõhned oinad müüdi tihti 3—3,5 rbl. eest. Praaklammaste hind oli kõigest 1,5—2 rbl.⁸⁶

Inglise lihalammaste ja nendega aretatud maa- ja meriinolammaste eest saadi paremat hinda kui puhtate meriinode ja maalammaste eest. Nii maksti southdowni oina eest Peterburi turul 18—20 rbl. Tegelikult ei olnud aga liha- ja meriinolammaste hinnavahe nii suur, sest inglise lihalambaid müüdi väikestes partiides või koguni segamini meriinodega.

Täiskasvanud maalamba hind kõikus enamasti 3—4,5 rbl. vahel. Suurte ja hästinoomatud lammaste eest saadi ka kuni 8—9 rbl., sest nende liha kvaliteet oli inglise lihalammastest ainult vähe halvem, olles siiski parem meriinodest. Iseäranis pooldasid talupojad harilikku maalamba liha, mida nad tarvitasid osalt värskelt, osalt soolatult ja kuivatatult. Sel põhjusel viidigi maalamba liha võrdlemisi vähe turule. Seda tegid talupojad ainult suures rahapuuduses ja harilikult kesksuvel, mil puudusid muud produktid turustamiseks⁸⁷. Talvel müügitulevad maalambad aga kuulusid peamiselt sulastele, popsidele jne., kel oli luba kasvatada paar lammast. Maalammaste hinnad olid rublades arvestatult järgmised:

Aasta	Liivimaal			Eestimaal			
	keskmine	minim.	maksim.	keskmine	minim.	maksim.	
1881	3.15	1.50	5.—	—	—	—	—
1882	varakev.	3.75	1.50	5.—	4.—	2.50	5.—
	sügisel	2.85	1.50	5.—	3.—	2.—	4.—
1883	varakev.	3.70	1.—	6.—	3.50	2.—	7.—
	sügisel	3.30	1.—	6.—	3.—	2.—	5.—

⁸⁴ Keuszler, *op. cit.*, lk. 261, 262.

⁸⁵ Blau, *op. cit.*, lk. 125.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ Blau, *op. cit.*, lk. 126.

Nagu sellest nähtub, olid Liivi- ja Eestimaal hinnad umbes ühtlased. Varakevadel olid need tunduvalt kõrgemad kui sügisel ja nimelt kõikus see Liivimaal 40—90 kop. ja Eestimaal 50—160 kop. vahel⁸⁸.

Lambanahkade hind olenes naha suuruselt, samuti ka tema kuuluvusest tapetud või lõppenud lambale ning nende muudest ümbertöötamiseks vajalikkudest eeldustest, nagu villa suuruselt jne.

Paljakspöetud meriinonahad maksid harilikult 10—15 kop. tükk, harva langes nende hind 2—3 kopikat. Väheste villaga nahkadest saadi juba 20—40, vahel ka 50—75 kop. tüki. Karusnahaks ei kõlvanud meriinonahad, sest need olid väheste vastupidavusega⁸⁹. Peamiselt kasutati neid glasse-kinnaste tegemiseks. XIX sajandi I poolel tegeles meriinonahkadega ja nende müümisega ainult Steinberg, kes saatis näiteks 1840. a. 5245 nahka Peterburi turule⁹⁰.

Maa- ja osalt ka inglise lihalammaste nahku hinnati karusnahana ja need maksid, olenevalt omadustest, 0,5—1 rbl. tükk. Tihti tõusis aga hind ka 1,5—2 rbl-ni. Iseäranis hästi hinnati musta villaga nahku, mis kõlbasid kraedeks⁹¹.

Nüüd lõpule jõudes tuleb mainida, et lambakasvatussaaduste kaubandusest olenes terve selle põllumajandusharu eluõigus meie agraarkäitistes. XIX sajandi lõpuks oligi see tootmisala muutunud ebatasuvaks. Sajandi keskpaigast peale püsisid villahinnad küll umbes samal tasemel, kuid üldise elukalliduse tõusuga (söödad, karjaste tasu jne.) läksid lambakasvanduste kulud sajandi lõpul palju suuremaks. Lambakasvatavate kaebus madalate villahindade üle oli seega põhjendatud ja seepärast pole imestuda, kui siirduti teistele karjandusharudele. Oma konservatiivsuse tõttu ei loobunud mõisnikud siiski lambakasvatusest, vaid siirdusid nüüd rohkem liha ja villa tootmisele, kusjuures pandi suur rõhk villaku suurendamisele. Kuid ulatuslikumat lambaliha tootmist ei esinenud, mis oli arvata-vasti tingitud väikesest siseturust ja ebastabiilsest välisturust (Peterburi). Elukalliduse tõus vähendas järjekindlalt suuri lambakasvandu- si. Sellega kaasus ka lambakasvatussaaduste kaubanduse osa- tähtsuse vähenemine meie üldises põllumajandusliku kaubanduse liikluses. Alles jäeti XX sajandi alguseks paarikümnepealised lamba- karjad, mille ülesandeks oli rahuldada omatarvidust, ja kes ei toot- nud enam turu tarbeks, mistõttu selle põllumajandusharu sisemaine kaubandus hääbus varjusurma ega evinud enam peaaegu mingi- sugust tähtsust meie agraarkäitiste tulunduses.

F. Sauks.

⁸⁸ Blau, *op. cit.*, lk. 126 a.

⁸⁹ Blau, *op. cit.*, lk. 126.

⁹⁰ Possart, *op. cit.*, lk. 74.

⁹¹ Blau, *op. cit.*, lk. 126.

La vente des produits de l'élevage des moutons en Estonie et en Livonie au XIX-e siècle.

R é s u m é.

Les produits principaux de l'élevage des moutons figurant dans le commerce, sont la laine, la viande, les fourrures. Les facteurs déterminant leurs prix étaient nombreux, aussi fallait-il considérer pour évaluer le prix de la laine, la finesse, la propreté, les boucles etc. du poil. La réunion de ces conditions fit chanceler le prix dans une mesure plus ou moins considérable. Parallèlement surtout avec les prix de la laine apparut le caractère rémunérateur de l'élevage des moutons, vu que l'importance commerciale de la laine était considérable pendant la première moitié du XIX-e siècle. Cela tenait à la forme économique extensive des entreprises agricoles de cette époque. A l'instabilité des prix s'ajoutèrent les mauvaises conditions de réalisation pour la laine. Les éleveurs de moutons ont présenté ainsi pendant tout le siècle des doléances sur l'instabilité des marchés de laine. Pour créer un débouché, plusieurs centres d'élevage plus importants fondèrent des fabriques locales afin de réaliser leur laine, ainsi à Hiiumaa. Pendant la seconde moitié du siècle, les conditions de réalisation pour la laine devenaient particulièrement difficiles à cause de l'afflux de la laine étrangère sur les marchés locaux de Tallinn et de Riga. Les prix tombèrent et les acheteurs furent peu nombreux. C'est alors qu'on eut l'intention de fonder une société des producteurs de la laine, qui devait avoir pour but d'expédier toute la laine vers les marchés étrangers, où l'on trouvait plus d'acheteurs. Cependant toutes les initiatives semblables échouèrent en entraînant des pertes considérables. Les plus importants consommateurs locaux de la laine furent les fabriques de Narva, de Hiiumaa, de Sindi et de Voltveti, qui achetaient habituellement toute la laine arrivée sur le marché (80 000 à 96 000 kgs, par an).

A côté de la laine d'autres produits de l'élevage des moutons jouèrent un rôle commercial sur le marché. Ainsi au début du XIX-e siècle la vente des animaux de race donna des revenus appréciables aux étables appropriées, surtout à celles de Trikatessi et d'Oru. Après la prospérité des I mérinos le marché local des animaux de race s'appauvrit et on passa à la production de la viande. Mais le marché local de la viande de mouton était trop restreint et pouvait être satisfait par quelques élevages de béliers engraisés. Un meilleur marché s'ouvrit à Pétersbourg, mais là on se heurtait à la forte concurrence de la production des gouvernements intérieurs de la Russie, dont la production en viande de mouton était plus abondante et meilleur marché. La circulation commerciale des peaux de moutons était encore plus restreinte ne donnant presque aucun revenu aux éleveurs. A cause de l'influence conjointe de tous ces facteurs on ne garda vers le début du XX-e siècle que des troupeaux d'une vingtaine de moutons pour suffire seulement aux besoins locaux.

Mõtteid arhivaaride päeva puhul.

15. ja 16. oktoobril s. a. Tartus peetud I Eesti Arhivaaride Päev¹ leidis ootamata elavat osavõttu. Peale arhivaaride meie vähesest teaduslikest arhiivist, mis olid esindatud täies koosseisus, oli

¹ Ülevaade päeva tööst leidub käesolevas numbris varia osas.

päevale ilmunud õige rohkesti ka registratuuride ehk asutiste jooksvate arhiivide ametnikke, korraldajaid või nende juhte. Viimastesse kategooriatesse kuuluvad osavõtjad moodustasid rohkearvulisel päeval koguni rõhuva enamuse.

Selline haruldaselt suur osavõtt, veel enam aga referaatide ja väga ohtrasti esitatud teeside kohta tekkinud väga elavad sõnavõttud ja vaidlused näitasid, et arhiivide ja registratuuride alal leidub meil palju põnevaid küsimusi ja ülesandeid, mis sunnivad arhivaare ja registratuuride ametnikke otsima neile kiiret ning otstarbekat lahendust.

Millised need küsimused ja ülesanded on?

Loomulikult saab siin esile tõsta ainult kõige üldisema iseloomu ning esmajärgulisema tähtsusega ja enam põhimõttelist laadi küsimusi ja ülesandeid. Allakirjutanu arvates ootavad meil arhiivide ja registratuuride alal rahuldavat lahendust viis peaaüksannet: 1) alaning vähehindava suhtumise kaotamine arhiividesse ja registratuuridesse ning neis tehtavasse töösse, 2) ruumide küsimus, 3) arhiivaaalide plaanikindlat hävitamist võimaldava liigitamise teostamine Arhiiviseaduse § 32 mõttes, 4) mitteteaduslike arhivaaride ja kantselei- ning registratuuriametnikkude ajakohane ettevalmistus, teoreetiline kui ka praktiline, ja 5) senisest paremate võimaluste loomine arhiividesse ja registratuuridesse puutuvate küsimuste kõige-külgseks põhjalikuks kaalutlemiseks ning otsustamiseks ja vastu- võetud otsuste, määruste ja Arhiiviseaduse teostamiseks kohtadel.

Kõige ulatuslikum ning põhjapanevam loendatud ülesannetest muidugi on esimene. Kui siin suudame saavutada senisest tõhusamaid tulemusi, siis on sellega loodud soodsad eeldused ka järgnevate ülesannete ja küsimuste lahendamiseks. Tõesti, pole vististi kellelegi, kel olnud kokkupuuteid meie ajalooliste arhiividega kui ka asutiste arhiivide ja kantseilise asjaajamisega, uudiseks, et igasugustele arhiividele ja registratuuridele meil veel õige üldiselt osutatakse mitteküllaldast ning alahindavat tähelepanu.

Väljastpoolt suhtutakse neisse asutistesse ja neis töötajaisse tavaliselt õige suurte eelarvamustega, pidades neid tegelikule elule mittevajalikeks, sageli isegi kammitsaiks jalus. Kuid ka asutiste eneste juhtivate jõudude juures võime veel üsna üldiselt ning laialdaselt konstateerida vaadet, et asutise jooksva arhiivi ja registra- tuuri korraldamine on kõige lihtsam ala, mida võib ilma pikema jututa usaldada mõne kõige noorema, kõige väiksemate kogemuste ja kõige väiksema palgaga ametniku hooleks. Vanemad vilunud ametnikud just nagu häbenevad oma asutise arhiivi ja registra- tuuriküsimustega tegelda ega varu endale selleks kunagi vajalikku aega. Mõnes asutises minnakse isegi nii kaugele, et arhiivi korraldamine ja registraatori ülesanded pannakse armuleivana mõne vana ning haiglase ametniku peale, keda invaliidsuse tõttu ei peeta enam muudeks töödeks kõlblikuks.

Veel laialdasem ning üldisem on nähtus, et asutised kantseleile ja jooksva arhiivi korraldamiseks vajalikkude materjalide ja tarvete ostmisel teostavad äärmist kokkuhoidu. See ei võimalda arhiivaalidele anda nõutavat vastupidavust. On ju meie asutistest ajaloolistesse arhiividesse koondatavad arhivaalid enamuses õige viletsas seisundis ja näruse välimusega. Juhtub sageli, et üldtoimikud (kaustad) on juba enne korduvalt tulnud ümber õmmelda ja pidanud oma kaasi vahetama.

On pikema seletusetagi selge, et halvale paberile, aja jooksul kustuva halva tindiga kirjutatud ning väga nõrkadesse kaantesse õmmeldud ja halvastikorraldatud arhivaalid varsti paratamatult hääbuvad. Nende konserveerimine ning põhjalikum ümberkorraldamine meie vähestes ajaloostes arhiivides ei ole enam teostatav ja see läheks võrratu kallimaks, kui sel juhtumil, kui arhivaalide tähtsusele vastavat vastupidavuse andmist oleks arvestatud kohe nende tekkimisel ning loomisel asutise asjaajamisel. Seega osutub esialgne kokkuhoid kantseleimaterjalide muretsemisel ning registratuuride ja jooksvate arhiivide korraldamisel lõppresultaadis lühinägelikuks jaanalinna poliitikaks ning, asja õige nimega nimetades, teinekord otse lubamatuks pillamiseks².

Ülalpuudutatud küsimuste, ebakohtade ja väärnähtuste taustal omandavad arhivaaride päeva ettekannetest ja teesidest erilise tähtsuse prof. J. Uluotsa, dr. O. Liivi, kol. M. Kattai, dir. G. Ney, mag. L. Marga ja allakirjutanu omad. Neist kuulsime, et ajakõrgusele viidud arhiivindus on paratamatu ning hädavajalik osa ühiskondlikust, eeskätt riiklikust elust. Ilma selleta ei ole asutiste otstarbekohane ning kiire asjaajamine üldse mõeldav. Mida paremini on korraldatud arhiivindus, seda paremini ning kiiremini funktsioneerib kogu ühiskondlik organism ja riiklik aparaat. Seepärast kuulub igas riigi-, omavalitsus- kui ka eraasutises arhiivi ja registratuuri ratsionaalne ning ajakohane korraldus esmajärgulise tähtsusega küsimuste hulka, mida ei saa jätta ainuüksi nooremate või vanade invaliidsete ametnikkude hooleks, vaid sellele peavad vajalikkude ning pidevat tähelepanu pühendama ka juhtivad ning kvalifitseeritumad jõud. Samuti ei ole võimalik ilma asutiste tegevuse kui ka tulevase ajaloolise uurimise kahjustamiseta vältida vajalikke kulutusi³.

---

² Seda küsimust on allakirjutanu juba käsitelnud oma ettekandes XII linnade ja alevite sekretäride, statistikute ja perekonnaseisuametnikkude päeval 7. VIII 1937 Haapsalus, vt. Linnad ja alevid X (1937), nr. 6/7, lk. 92.

³ Et ka arhiivinduse alal ilma aineliste kulutusteta ei saavutata soovitavaid tulemusi, seda näitavad muuseum. Inglismaa kogemused. Seal ei

Mis puutub ruumidesse, siis nägid arhivaaride päevast osavõtjad ise ja kuulsid ka dir. O. Liivi referaadist, et meie tähtsaim ajalooline varaait — Riigi Keskarhiiv — on arhiivmaterjalidega võimatuseni täis kiilunud, Arhiiviseaduses (§ 20—22) ettenähtud provintsiaalarhiivid kohaliku iseloomuga arhiivide ja arhivaalide kogumiseks ja korraldamiseks kohtadel on aga veel ellu kutsumata. Seejuures on teada ning ilmnes osalt ka arhivaaride päeval, eriti erajutuajamistest osavõtjatega, et paljud riigi- kui ka omavalitsusasutiste arhiivid otse ägavad vanemate arhivaalide rohkuse all, mida praeguses olukorras pole kellelegi edasi anda. Et säärasele ebanormaalsele seisundile lõppu teha, selleks tuleb küll neil, kellest asi oleneb, niihästi Riigi Keskarhiivi ruumide kui ka provintsiaalarhiivide asutamise küsimus õige kiires korras lahendamisele võtta.

Selle kõrval ei tohi silmist lasta ka linna-, maa- ja vallaomavalitsusasutiste varustamist nõuetekohaste arhiiviruumidega. Sellelgi alal on meil veel õige palju teha ja peale nende asutiste vanemate arhivaalide mahutamisvõimaluste tuleb küllaldaselt hoolitseda ka asutiste jooksvate arhiivide ja registratuuride ruumide eest. Tegevlaku elu kogemuste najal tuleb pidada täiesti ebaratsionaalseks, isegi otse lubamatuks, sellist nähtust, et meie mõne suurema linna ajalooline keskarhiiv ruumipuudusel linnaasutistes on sunnitud neilt vastu võtma kõige värskemaid arhivaale, mida veel peaaegu iga päev vajatakse asutiste jooksvas asjaajamises. Selline ebanormaalne olukord ähvardab ajaloolise arhiivi teaduslikult kvalifitseeritud ning sellele vastavalt võrdlemisi kõrgemapalgalisel jõud muuta lihtsaiks kantseleiametnikeks, kellel veel õige vähe aega jääb oma otseste ülesannete täitmiseks⁴. Peaaegu samavõrra kannatavad ka asutised ise.

Otseses sõltumuses arhiiviruumide laiendamise vajadusest on arhivaalide liigitamise ja hävitamise küsimus. Ka ses suhtes on Arhiiviseaduse (§ 32 ja 45) nõuded paljudes asutistes, eriti omavalitsuste omis, kas hoopis teostamata või teostatud õige väikeses ulatuses ning mitterahuldavalt⁵. Seda asjaolu ei saa kellelegi veel süükski panna, sest arhivaalide liigitamine, sorteerimine

---

suutnud saja aasta eest tasuta töötavad komisjonid arhiivide korraldamise alal tuua mingeid parandusi, vaid asi sattus täielikku ummikusse, kust selle päästis ainult kindlapalgalise personaaliga töötava riigiarhiivi — Public Record Office'i — loomine 1838. a. Samuti hakkas hävitamisele määratavate arhivaalide eraldamis- ning läbivaatamistöö alles siis edenema, kui selle eest riigiarhiivi ametnikele hakati eri tasu maksma. Vt. W. Holtzmann ja A. Bein, Das englische Archivwesen in Vergangenheit und Gegenwart, Archivalische Zeitschrift 39. k., München 1930, lk. 32 ja 38.

⁴ Linnad ja alevid X (1937), nr. 6/7, lk. 92.

⁵ Sealsamas lk. 90 ja 91.

ehk eraldamine (saksa keeli: „Aktenaussonderung“, ka „Aktenausscheidung“ ja „Kassation“; rootsi keeli: „utgallring“) nende tähtsuse ning alalhoiu tarviduse järgi ning sellele järgnev ajutise tähtsusega arhivaalide hävitamine neile määratud tähtaja möödumisel on praktiliselt üks kõige raskemini lahendatavaid ning problemaatilisemaid ülesandeid⁶. Ka kõige põhjalikumate ning mitmekülgsemate kaalutluste najal pole kunagi võimalik lähemalt ette näha, milliseid arhivaale võidakse üks või teine kord tulevikus vajada⁷.

Arvestades aga tänapäeval loendamatuses kantsseleides ja asutistes massiliselt toodetavate igasuguste arhivaalide kohutavat hulka, peab kohe mõnma, et nende plaanikindla liigitamise ja hävitamise probleemi õnnelikust või mitteõnnelikust tegelikust lahendusest oleneb õige suurel määral kogu arhiivinduse tulevik. On ilmne, et kõiki hiiglahulkades produtseeritavaid arhivaale on võimatu säilitada, pealegi on nad enamuses sellisest paberist ja kirjutatud sellise tindi, pliiaatsi või muu vahendiga, mis kaua ei säiligi. Ka pole loota, et paberilaviin tuleviku uurija tööd kergendaks, vaid just vastuoksa — ta peletaks ta hoopis eemale teiste allikate juurde.

Seepärast tuleb kahest pahest aegsasti valida väiksem, mis seisab uute arhivaalide õigeaegses plaanikindlas liigitamises ning hävitamises ega oota mitte seda, millal aeg ja olud üleliigsed ja vähemvastupidavad arhivaalid ise juhuslikult hävitab, nagu see on toimunud vanemast ajast alates peaaegu tänini.

Nüüd küsime: millal siis on see õige aeg arhivaalide liigitamiseks ja kuidas see tegelikult peab toimuma? Kas nii, nagu see on toimunud seni, s. t. tagantjärele, siis, kui kõik lahtine kirjavahetus, tõendavad dokumendid ja muud lahtised kirjalad on kaantesse kõvasti kinni õmmeldud, nummerdatud jne., mil nende tegelik liigitamine võib toimuda ainult üldtoimikute (kaustade), köidete, kimpude jne., s. t. hulgakaupa või oleks ratsionaalsem seda teha kohe vastavate üksikute kirjalade, dokumentide, arvete, kviitungite jne. kirjutamisel või koguni nende kirjutamisele asumisel?

Allakirjutanu pooldab ning peab kõige otstarbekohasemaks viimatimainitud momenti, s. o. iga dokumendi ja muu arhivaali alalhoiu liigi kindlaksmääramine toimugu võimalikult kohe tema puhalt ümberkirjutamisele või raamatute ja trükitud plankide puhul nende valmistamisele asumisel registratuuris, sest ainult siis saab veel: 1) valida arhivaali alalhoiu liigile vastava headusega paberit ja tinti või kirjutusmasina linti, 2) otsustada, kas õmmelda teda tugevasti jäävalt säilivate heade kaante vahele või paigutada teda sinna

⁶ Rootsia arhivaar dr. Herman Brulin nimetab arhivaalide liigitamist „arhiivitegelastele alati väga piinarikkaks probleemiks“ (Archivalische Zeitschrift 38. k., München 1929, lk. 171).

⁷ Arhiivinduse käsiraamat I, Tartu 1933, § 55 (A. Perandi'lt), lk. 143–146.

ainult ajutiseks, et hiljemini hävitada. Kolmandaks saab üksikdokumentide kaupa palju enam põhjendatud ning õiglasemat liigitamist teostada kui tagantjärele komisjoni poolt suurte üldtoimikute (kaustade) kaupa, sest kaustade filter on palju hõredam ning juhuslikum, lastes ühest küljest jäävaks või pikemaks ajaks alalhoidmiseks läbi palju väärtusetuid üksikdokumente, teisest küljest vahest hääbuks küllalt väärtuslikke üksikkirjapalu hävitamisele määratavates üldtoimikutes. Pealegi satuksime kirjutusmaterjali valikul nõiutud ringi, saades võimaluse selleks alles siis, kui kirjavahetus juba ammu on valmis.

Endastmõistetavalt nõuaks üksikdokumentide liigitamine nende valmistamisele, s. t. puhtalt ümberkirjutamisele asumisel seniste mugavate harjumuste põhjalikku muutmist ja kantseleiametnikelt vahest õige suurt vilumust, teadlikku suhtumist oma ülesannetesse, laia silmaringi, mida on võimalik saavutada ainult kava-kindla ning küllalt põhjaliku ettevalmistuse teel. Sellele näib lisanduvat veel see pahe, et siis iga senise üldtoimiku asemele näib tulevat kolm — iga liigi jaoks üks. Kuid üksikdokumentide liigitamist üldtoimikute asemel nõuab juba A. Perandi Arhiivinduse käsi-raamatus I (lk. 146). Samuti näib see õige lähedane, kui mitte täpselt võrdne olevat Rootsi registratuurides praktiseeritava arhiivaalide liigitamisviisiga, mis teostatakse kantseleides kohe arhiivaalide tekkimisel ja mis ei näi tundvat mingisuguseid meil nõutavaid arhiivaalide hävitamise komisjone. Igale arhiiviühikule — üldtoimikule, raamatule, tõendavate dokumentide kōitele või kimbule — on kantseleis peale märgitud nende hävitamise tähtaeg, mille saabudes see teostatakse ilma pikema jututa⁸. Igatahes ka meil tuleks sinnapoole pūūda ja arhiivaalide liigitamise ja hävitamise Gordioni sõlm kõigekūlgse põhjaliku kaalumise järele kohe läbi raiuda. Praegu praktiseeritav komisjonitamine, eriti kui see toimub kaua pärast arhiivaalide tekkimist registratuuris või koguni ajaloolises keskarhiivis (mis kõige pahem), annab õige juhuslikke ja küsitava vāārtusega tulemusi.

Kantselei- ja registratuuriametnikkude, samuti mitteteaduslikkude (puhtpraktiliste) arhiivaaride ettevalmistuskūsimus kuulub lahendamisele peamiselt kantseleijōūdude ūldise ettevalmistuse raamides. Seal tuleb vaid vajalist ruumi anda arhiivinduse ja registratuuri asjanduse tähtsuse selgitamisele ning eriti nende praktilise külje omandamisele.

Et eeskätt arhiivaalide liigitamise ja hävitamise probleemi kui ka protseduuriga seoses olevaid, kuid ka kōiki teisi ūldisema tähtsusega arhiivinduslikke kūsimusi vōimalikult kōigekūlgsetl ning põhjalikult läbi kaaluda, teostada ja kohtadel pidevalt kontrollida Arhiivi-

⁸ Birger Lindén, Archivpflege und Aktenkassation in Schweden. Pirma Baltijas Vesturnieku Konference Riga 16.—20. VIII 1937, Riga 1938, lk. 541. Ūldse annab Lindén tsiteeritud teoses lūhikese, kuid vāga selge ning hea ūlevaate Rootsi arhiivindusest ja arhiivaalide liigitamisest.

seaduse kui selle põhjal antud määruste ja juhiste täitmist, selleks peaks antama Arhiivinõukogule, Riigiarhiivile ja Riigi Keskarhiivile senisest rohkem võimalusi. Oleks väga soovitatav, kui ühe mainitud keskse asutise juures ellu kutsutaks eriline arhiivide inspektor. Kui on muinsuskaitse inspektor, kellele alluvad muistised ja muuseumid, siis oleks täitsa loomulik kogu arhiivinduse jaoks Eestis luua juhtiv, pidevalt töötav ja kohtadega alatist kontakti pidav organ arhiivide inspektuuri näol. Kulud, mis läheksid arhiivide inspektori ülalpidamiseks, tuleksid kord kogu arhiivinduse ja asutiste asjaajamise parema ning otstarbekama korralduse tagajärjel nähtamatult, kuid arvatavasti mitmekordselt tagasi.

Ka asutiste ja mitteteaduslike arhiivide konsulteerimiseks kohtadel arhiivinduslikes ja registratuuride küsimustes aitaks arhiivide inspektor tõhusalt kaasa. Kuid sellest oleks veel vähe. Kui meil peaaegu kõigil muil aladel on kohtadel väga mitmenimelised konsulendid ja nõuandepunktid, siis nõuab ka moodne arhiivindus ajaga kaasa sammumiseks midagi vastavat. Arhiivinduslikeks nõuandepunktideks kohtadel peaksid kujunema loodavad provintsiaal- ja suuremad linnaarhiivid. Selleks tuleks kõikidesse maakonnalinnadesse ametisse panna teadusliku ettevalmistusega provintsiaal- või linnaarhiivaar, kes oma alluva arhiivi korraldamise kõrval täidaks ka konsulteerimise ülesandeid. Töö ümberkorraldusega vastavate maakonnalinnade omavalitsustes naaberalade vahel ja tarbe korral ka kokku leppides riigiga tohiks see pikapeale olla teostatav.

Ülal on üldjoontes skitseeritud ülesanded, mis Eesti arhiivindus juba lähemas tulevikus peab võtma nii või teisiti lahendamisele. Kuid ka tulevase II Eesti Arhivaaride Päeva enda suhtes, mille korraldamine arvatavasti ei lase end kaua oodata, oleks allakirjutanul paar soovi ning ettepanekut. Esimese päeva kogemuste põhjal tuleks kaaluda, kas ei oleks korraldaval komisjonil, asutisel või organisatsioonil võimalik esitatavaid teese referentidelt juba nii varakult kätte saada, et võimalduks nende teatav ühtlustamine ja laialisaatmine päevast osavõtjaille ühes kutsega. Selliste enne kättesaadetud teeside najal kujuneks teine arhivaaride päev loodetavasti veel elavamaks ja viljakamaks, kui oli esimene.

Ettekandmisele ja arutusele tulevate teemade asjus jääb soovida, et need nüüd kannaksid spetsiaalsemate üksikküsimuste ilmet, nagu seda näiteks on arhivaalide hävitamise küsimus, mida võiks käsitleda mitme eri referendi poolt ning mitmest eri seisukohast lähtudes, edasi võiks üheks teemaks olla detsimaal- ja kaustade süsteem, kartoteekide ja teiste moodsa bürootehnika saavutiste kasutamine arhiivides ja registratuurides, kirjavahetuse registreerimise viisid ja süsteemid, nende paremused ja puudused, asutiste kroonikad registratuuride ja arhiivide töö hõlbustajaina või koormajaina jne.

R. Kenkmaa.

Résumé.

La première journée des archivistes estoniens, tenue les 15 et 16 octobre de cette année, a obtenu une participation active et a montré qu'il existe beaucoup de questions ayant besoin d'une solution rapide; à noter parmi elles cinq tâches principales: 1) ne plus sous-estimer la valeur des archives et des dossiers; 2) le problème des locaux; 3) réalisation d'une classification des matériaux qui rendrait possible la destruction régulière des matériaux d'archives; 4) préparation, répondant aux exigences de notre temps, des archivistes sans connaissances scientifiques et des employés de bureau et expéditionnaires; 5) création de possibilités convenables sur place pour l'examen des questions concernant les archives, les dossiers et la réalisation des décisions et des normes élaborées. Il serait nécessaire par exemple de créer une inspection des archives et les archives provinciales qui seront créées et celles des villes plus grandes devraient constituer des centres de consultation en matière d'archives. — En ce qui concerne la deuxième journée des archivistes estoniens il serait à recommander que les participants reçussent en même temps que la convocation les thèses des rapporteurs, ce qui rendrait possible des discussions et des résolutions ayant un maximum de contenu. Les sujets de rapports devrait avoir l'aspect de questions détaillées plus spéciales.

Ajalooliste teaduste VIII rahvusvaheline kongress.

Ajalooteadlaste V rahvusvahelisel kongressil Brüsselis 1923 tunnistati vajalikuks luua pidevalt teotsev keskne organ selliste ülesannete lahendamiseks, mis eeldavad paljude maade ajaloouurijate organiseeritud ja kokkukõlastatud ühistööd ja mis ei oleks muidu üldse tarviliku põhjalikkusega teostatavad. Vastavalt sellele otsusele rajasid 27. maa ajaloolaste esindajad maikuu 1926 Genfis Ajalooliste Teaduste Rahvusvahelise Komitee. Oma kaheteistkümnenda-aastase tegevuse kestel on komitee arendanud viljakat ja energilist tegevust paljude erikomisjonide kaudu. Seejärel, kui käesoleval aastal temaga liitusid Hiina, Iiri ja Kirikuriigi ajaloolased, hõlmab ta praegusel momendil 44 riigi ajalooteaduslikke organisatsioone.

Ajalooliste Teaduste Rahvusvahelise Komitee tegevust kuni Varsavi kongressini a. 1933 olen lühidalt käsitelnud juba varemini selle kongressi kirjelduses¹. Viimase viie aasta jooksul jätkas komitee oma esimehe prof. H. Temperley ja peasekretäri prof. M. Lhéritier' juhatusel oma tööd üha suurema mitmekesisuse tähe all. Ajalooliste teaduste rahvusvaheline bibliograafia on jõudnud 10. köiteni, millele lisandub lähemal ajal 11. köitena seniste köidete üldindeks. Nüüdisaja riikide põhiseadusi käsitlevast teosest

¹ Ajalooline Ajakiri XII (1933), nr. 4.

ilmus käesoleval aastal 2. köide; see käsitleb riikide alfabeedilises järjekorras põhiseadusi Iirist kuni Tšehhoslovakkiani. Ettevalmistamisel olev 3. köide esitab muuseumis täiendeid riikides viimaseil aastail toimunud põhikorra-muutuste kohta; järelikult pühendatakse selles erilist tähelepanu Eestilegi, kus teose 1. köite ilmumise järel on teostatud koguni kaks põhiseaduse-reformi. Diplomaatide täielikku nimistut sisaldavast teosest on ilmunud 1. köide, mis hõlmab aastaid Vestfaali rahust Utrechti rahuni. Samuti avaldati paari aasta eest praegu ilmuvate ajaloo teaduslikkude ajakirjade nimistut, mis sisaldab teateid umbes 2300 vastava ajakirja kohta.

Üsna energilist tegevust on viimaste aastate jooksul avaldanud mitmed teisedki erikomisjonid, kuigi nende tööde tulemused ei ole veel saanud suuremas ulatuses avalikkusele kättesaadavaks. Valgustusajastu ajaloo komisjon on korraldanud selle tähtsa ajaloolise perioodi uurimist laias rahvusvahelises ulatuses teatava ühtlase süsteemi alusel; mõned selle suure töö kohta seni avaldatud näited kõnelevad ilmselt sellise koordineeritud käsitusviisi kasuks. Ajakirjanduse ajaloo komisjon õhutab ajakirjade bibliograafia koostamist kõigi maade kohta ja teeb ettevalmistusi vastava üldise käsiraamatu avaldamiseks. Eestist on komisjonile selleks otstarbeks esitatud R. Antiku vastav teos, kuna paljud teised maad ei ole ses suhtes veel jõudnud kaugemale esialgsest materjalide kogumisest. Ajaloo õpetamise seisundi uurimiseks loodud komisjon on lõpule viinud materjalide kogumise ajaloo õpetamise kohta alg- ja keskkoolis ja tegeleb nüüd ülikoolide ajalooõpetuse korralduse selgitamisega.

Kronoloogia komisjon on teinud eeltöid ulatusliku kronoloogia-käsiraamatu avaldamiseks; see ilmub vihkude kaupa, millest igaüks hõlmab teatava maa resp. maaderühma. Selle teose jaoks on prof. L. Arbusow koostanud Vana-Liivimaa maahärrade kronoloogilise loendi. Sotsiaalsete liikumiste ajaloo komisjon töötab agraar- ja töölisliikumise bibliograafia kallal ja valmistab ette selle ala kohta käiva allikainese kogude väljaandmist. Lisaks seniseile komisjonele, kellest käesolevas on võidud mainida ainult üksikuid, moodustati tänavu sõja-ajaloo ja Lähis-Ida ajaloo komisjon. Kõigi nende komisjonide töötulemused valmivad aeglaselt ja raskepäraselt töötava ühisaparaadi tõttu küll pikkamööda ja järkjärgult. Ei või aga unustada, et selline töötamisviis moodustab loendatud teaduslikkude ülesannete lahendamisel ainsa õige ja kindlasti eesmärgile viiva tee. Ainult sel teel saadakse organiseeritud ühisürituste kaudu ajaloolist uurimistegevust hõlbustavaid üldise ilmega abiteoseid ja teisi vajalikke töötamisvahendeid.

Ajalooliste Teaduste Rahvusvahelise Komitee asutamisel määrati talle üheks tähtsamaks ülesandeks korraldada perioodiliselt ajaloo-

uurijate rahvusvahelisi kongresse ja juhtida kavakindlalt nende tööd. Alates Oslo kongressist a. 1928 peetakse neid kongresse iga viie aasta järel. Varssavi kongressil otsustati pidada järgnev kongress Šveitsis, kes määras selle asukohaks Zürichi. Selles Šveitsi suurimas linnas peetigi ajalooliste teaduste VIII rahvusvaheline kongress 28. augustist 4. septembrini s. a. Algatus ajaloolaste rahvusvahelise komitee loomiseks lähtus Põhja-Ameerikast ja *Rockefeller Foundation* on seni komiteed aineliselt väga tõhusalt toetanud. Nimelt saadakse P.-A. Ühendriikides hästi aru, et ajaloolaste sõbralik koostöö vastastikuse sallivuse ja üksteise mõistmise pinnal on rahvaste lähendamisel ja lepitamisel ülitähtsaid tegureid. Ajaloo-teadus seisab oma otsinguis kaasajale lähemal kui enamik teisi teadusi ja aitab ise kaasaja vaimsust luua. Ta kasvab alatasa välja puhtale teadusele määratud kitsaist piirest ja muutub ise teatavaks aktuaalseks jõuks, mis kujundab rahvaste mentaliteeti ja mõjustab nende elu. Kui ajaloolased seisavad inimkonna tõeliste kultuurihuvide teenistuses, siis aitavad nad olulisel määral rahvaid üksteisele lähendada ja hõlbustavad niiviisi nende rahulikku koostööd.

Praegusel, poliitilistest vastuoludest sügavasti lõhestatud ajal oli eriti tähtis, et käesolev ajaloolaste kokkutulek toimuks võimalikult erapooletul ja vaba vaimsust hindaval pinnal. Selleks oleks vaevalt võimalik olnud leida sobivamat kohta, kui seda oli Šveitsi demokraatia kindlaim kants Zürich. Võrdlemisi väike ja erapooletuks tunnistatud Šveits ei taotle mingit imperialistlikku ekspansiooni ja on vaba agressiivseist välispoliitilistest püüdlustest. Ta kirju rahvusliku koosseisuga elanikkond pakub oma rahuliku kooselu ja koostööga kõigile rahvastele vastastikuse sallivuse ja austamise õilsat eeskujut. Ta demokraatlik režiim toetub kindlasti vaba vaimsuse ja isikuõiguste tunnustamise põhimõttele. Seetõttu on Šveitsi küllaliskel pinnal juba aastakümneid arendatud üldise iseloomuga asutisi ja liikumisi, mis taotleavad rahvusvahelise solidaarsuse süvendamist. Nii moodustab Zürichis peetud ajaloo-teadlaste kongress ainult ühe järjekordse lüli Šveitsis toimuva rahvaste lähendamistöö ahelikus.

Eelmisele, Varssavis peetud kongressile tehti etteheiteid ta mõnevõrra puuduliku korrastuse, eriti ettekannete liigrohkuse ja nende kokkukõlastamata ning laialivalguva iseloomu pärast². Seda puudust püüdis Zürichi kongressi korraldav komitee prof. H. Nabholz'i juhatusel vältida. Kõigepealt vähendati tublisti kongressil peetavate ettekannete arvu. Kuna Varssavi kongressi kavas oli ette nähtud u. 450 ettekannet, piirduti Zürichis u. 330 ettekandega, millest pealegi teatav protsent langes tegelikult ära kas kõnelejate mitte-ilmu-

² Vt. näit Nõukogude-Vene akadeemiku V. Volgin'i üsna valjut. kirjutist, *Istoritšeski Sbornik*, I, Leningrad 1934, lk. 5—24.

mise tõttu või mõnel muul põhjusel. Teiseks püüti ettekandeid koon-
dada teatavate probleemide-komplekside ümber, ent see õnnestus
vaid väiksemal määral. Igatahes polnud Zürichi kongressil mõnd
eriti aktuaalset „naela“, mis oleks kongressist osavõtjate hulgas löö-
nud erilisi laineid. Seetõttu mõõdus kongress asjalikus ja kaines,
mitte aga eriti hoogsas töömeeleolus. Eelmiste kongresside plenaar-
istungid olid küll aidanud oma üleva pidulikkusega liita kongressi-
liikmeid ühiseks pereks, kuid suurte saalide halva akustika ja diskus-
siooni puudumise tõttu jäänud siiski kaunis vähepakkuvaiks teadus-
likus suhtes. Seetõttu ei korraldatud Zürichis üldse teaduslike
ettekannetega plenaaristungeid: kõik ettekanded peeti sektsioonide
koosolekuil, kusjuures üldisema iseloomuga ettekanded olid pikemad
(35—40 minutit) ja toimusid hommikupoolseil istungeil, kuna spetsi-
aalsemad ettekanded olid võrdlemisi lühikesed (25—30 minutit) ja
peeti õhtupoolseil koosolekuil. Sektsioonide arv oli jäänud endiseks
(15), nende koosseisus aga teostatud teatavaid muudatusi. Nii olid
ära jäetud kirjanduse ja kunsti ajaloo ja Ida-Euroopa ajaloo sektsi-
oonid ja nende asemele võetud numismaatika, väljaspool Euroopat
asetsevate maade ajaloo ja sõja-ajaloo sektsioonid; ajaloo teooria ja
ajalooõpetuse sektsioonid olid liidetud üheks, nende kõrvale aga
loodud eriline ajaloolise sünteesi sektsioon.

Ülesantud ettekandeist olid 148 prantsuskeelsed, 91 saksakeelsed,
ülejäanud umbes võrdselt itaalia- ja ingliskeelsed ja peale selle
üksainus hispaaniakeelne ettekanne. Prantsuse keelt kasutasid ena-
masti Poola, Tšehhoslovakkia, Rumeenia, Ungari, Belgia ja Türgi
ajaloolased, saksa keelt Skandinaavia ja osalt Ungari ajaloolased.
Kõige paremini olid kongressil esindatud prantslased (üle 60 ette-
kande) ja itaallased (46 ettekannet); neile järgnesid Poola (32 ette-
kannet), Suur-Saksa (24 ettekannet) ja Šveits (23 ettekannet). Üsna
hästi olid esindatud ka Rumeenia, Tšehhoslovakkia ja Ungari (iga-
ühest ligemale paarkümmend ettekannet). Inglismaa ja P.-A. Ühend-
riigid andsid kumbki 16 kõnelejat, Belgia 10, vabariiklik Hispaania 6.
Teistest maadest oli esinejaid kongressil juba vähem, näit. Rootsist
ja Soomest 3, Eestist, Egiptusest, Hiinast, Taanist, Norrast ja mitmest
teisest maast igaühest üks. Läti oli kongressil ainult passiivselt esi-
ndatud, Nõukogude-Vene ei olnud sellele ühtki delegaati saatnud.
Üldse oli Zürichi kongressil esindatud umbes 45 maad üle 1000 isi-
kuga (ülesantud 1200 isikust jäi teatav arv ära). Osavõtjate hulgas
võis märgata üsna palju noorema generatsiooni esindajaid. Suure-
maist nimedest olid mitmed (näit. M. Rostovtsev, A. Dopsch jt.) ära
jäänud, mõned üldtuntud teadlased (nagu K. Brandi, H. Koht,
G. Ritter, G. Volpe) olid küll kohale ilmunud, ei esinenud aga ette-
kannetega.

Zürichi kongress algas 28. VIII 1938 piduliku avaistungiga Püha
Peetruse kirikus. Avakõnes rõhutas organisatsioonikomitee esimees

prof. H. Nabholz ajalooteaduse erakordset üldväärtust ja ta osa ühiskondliku elu kujundamisel. Ajaloo uurimine näitab traditsioonide tähtsust rahvaste olemasolu alusena, aga samal ajal ka alatist muutust tõusude ja mõõnade näol inimkonna üldises arenemiskäigus. Ajalooteadlased aidaku vääristada inimkonna eriosade vahel toimuvat võistlust, pehmenada selle vorme ja pidurdada hoolimatut jõudude raiskamist kultuurihüvesid hävitavais võitlustes. Selle järel esines vormipeene ja tiheda tervituskõnega Šveitsi liidunõunik (sise-minister) P. H. Etter. Ajalooteadus püüdku, rõhutas ta, kõigi enda kasutuses olevate vahenditega selgitada tõelisi sündmusi ning olusuhteid, ühendades neid suuremaiks kompleksideks. Ajalugu jälgib neid nähtavaid või nähtamatuid vaimseid jõude, mis kujundavad rahvaste elu, neid pinevusi, mis alatises rahutus vahelduvuses taotlevad teatavat lepitust ja kokkukõla. Selgitades aktuaalseid ja tõhusaid vaimseid jõude kasvab ajalooteadus välja teaduse raamest, muutub elavaks vaimseks jõuks, aitab kujundada rahvaste elutingimusi ja nende tulevast saatust. Ta kaevab kuni põhjavete sügavusteni ja toob sealt esile need võimsad veevoolud, mis elustavad ja viljastavad olevikku ning tulevikku. Ajaloo kaudu saavad rahvad enda sisejõudude kohta teadlikuks ja kasvatavad oma taht edaspidiseks pingsaks kultuuriloominguks. Ühise ajaloolise saatuse ja kestva rahuliku koostöö tagajärjel on Šveitsi riiki moodustavad eri rahvused loonud sellise põhikorra, kus vabaduse ja korra põhimõtted üksteist tasakaalustavad, ja on oma kultuurilises arengus ühtlasi saavutanud germaani ja ladina vaimu imeteldava sünteesi. Šveitsis toimuv rahvastevaheline rahulik kultuuritöö leplikkuse ja sallivuse alusel tohiks pakkuda eeskuju kogu maailmale teravate pinevuste kaotamiseks. Ajalooteadus näitab kõigi rahvaste saatuste sisemist seostumust: iga rahvas vajab teisi ja peab oma teotsemist teiste omaga kokkukõllä viima. Rahvusvahelised vaimse eliidi kongressid moodustavad parima vahendi selleks, et ületada kõike seda, mis lahutab ja eraldab rahvaid üksteisest, ja teadlikumaks muutuda vaimu ja tahtmuse kõrgemast ühtsusest. Ses suhtes lasuvat eriti suured ülesanded ajalooteaduse esindajail. Just nemad õpetagu oma õigete probleemiseadete ja oma aine võimalikult objektiivse ja tõepärase käsitlemisega rahvaid taotlema orgaanilist kooselu ja püsivat tasakaalu. Nemad süvendagu kaasaegseis generatsioones aukartust ja vastutustunnet igaveste ja põliste jõudude ees.

Järgneva nädala jooksul toimus kongressi töö erisektsioones. Kongressi lõpuistung peeti 3. septembri õhtul Zürichi tehnikauilikooli *auditorium maximum*'is. Kongressi juhataja prof. Temperley tänas kongressi korraldajaid ja vastuvõtjaid ja andis ühtlasi oma ameti üle rahvusvahelise komitee uuele esimehele, kelleks komitee üldkoosolek oli valinud. P.-A. Ühendriikide esindaja W. Leland'i (abiesimeesteks valiti H. Nabholz ja N. Jorga). Oma ametit vastu.

võttes ja kongressi lõpetades avaldas uus esimees soovi, et kongressil valitsenud leplikku koostöö vaim üha rohkem leviks kaasaegses inimkonnas.

Sektsioones peetud teaduslikest ettekandeist ei saa nende rohkuse pärast esitada käesolevas mingit tühjendavat ülevaadet. Peatun vaid mõnedel tähtsamail, eriti neil, mille puhul tekkis üldisemat huvi äratavat diskussiooni. Kui alustada vana ajaloo sektsiooniga, siis võiks kõigepealt mainida V. Ehrenberg'i (Praha) ettekannet Aristophanes'e komöödiate tähtsusest majandus- ja sotsiaaliajaloo allikana. Kõneleja näitas, kuivõrra rikkalikku ja mitmekesiset ainet Ateena majandusolude ja sotsiaalsete seoste kohta pakuvad need komöödiad, kus esineb, küll katkendlikkude ja laialipillatud üksikteadete näol, rohkesti andmeid kreeka kaubandusoludest, maa ja linna vahekorrist, võõraste osavõtu kohta majanduselust jne. Rooma riigi languse probleemi käsitlesid mitmed kõnelejad. K. Zakrzewski (Varssavi) peatus ristiusu osal Vana-maailma languses. Kristlus ei suutnud uuendada poliitiliselt Rooma riiki ega laiendada selle sotsiaalset baasi, sest kristlusest haaratud linnade alamkihid jäid riigielus passiivseks massiks. Seevastu seondus kristlus teatavate antiikse kultuuri elementidega, laiendas sellega kreeka-rooma kultuuri sotsiaalset baasi ja kindlustas mõnele selle kultuuri elementidele edasielamise keskajal. Hoopis omapäraseilt vaatekohtadelt lähenes antiikse maailma languse probleemile T. Waleck-Czernecki (Varssavi) ettekandes „Antiikmaailma languse sügavamad põhjused“. Ta leidis need põhjused Augustuse loodud poliitilises, eriti aga sõjalises süsteemis, mis ei suutnud päästa Rooma riiki, vaid lõi alused ta pärastisele hukkumisele. Sõjaväe eraldumisega muust rahvastikust kaotanud Rooma imperialism oma moraalse baasi, *res publica*'st kujunenud *res domini*, sõjakunstist võõrdunud rahvamassid minetanud oma senise poliitilise erikaalu ja laskunud üha suuremasse sotsiaalsesse sõltumusse. Tülikas ja viljatu riigisotsialism põhjustanud bürokraatliku ja sõjalise poliüübi erakordse kasvamise ja halvanud ühiskonna elavad jõud, utilitaristlikest elementidest läbiimbunud romanisatsioon viinud lõpuks kultuurilise taseme langusele, isegi riigi helleniseerunud idaosades. Klassilise filoloogia vanameister Th. Zielinski (Varssavi) käsitles Horatius'e messianismi. Ta leidis Horatiusel vaate rooma rahva saatusel lasuvast ürgsest roimast, nimelt Romulus'e vennamõrvast, mis otsekuu mingi pärispatt vajavat lunastust. Lunastaja ja päästja olevatki ilmunud Octavianus'e näol, kes kehastavat Mercurius't kui loovat sõna (*logos*'t).

Keskaja ajaloo alal peeti Zürichis rida uusi perspektiive avavaid ettekandeid. Neist oli üks sari pühendatud keskaegsete poliitiliste käsitluste, esijoones keskaegse keisriidee selgitamisele. L. Halphen (Pariis) kõneles teemal: „Riigi-idee Karolingide ajastul“. Ta näitas,

kuivõrra keskaegse inimese riigiteadvus ja riigikäsitus erinevad nüüdisaegseist. Karolingide ajastu riigiidees olevat Rooma riigiidee mõjustused avaldunud nõrgemal kujul, kui seni üldiselt arvati. Seevastu asunud esikohal mõned Vanast Testamendist saadud kujutelmad kuningast kui võitud mehest, kes seisab Jumala erilise kaitse all. Selle käsituse järgi peetud riiki väga tihedasti seotuks kirikuga. See käsitus seondus hiliskeskajal Rooma riigiideega ja ulatus sellisel kujul kuni viimaste aegadeeni. Üks parimaid ettekandeid Zürichi kongressil oli oma dispositsiooni selguselt ja analüüsi veenvuselt R. Holtzman'i (Berliin) käsitlus: „Keskaegse keiserluse maailmavalitsuse-idee ja Euroopa riikide suveräänsus“. Kõneleja rõhutas, et keskajal puudus moodne suveräänsuse-mõiste, mistõttu siis ei nähtud mingit erilist vastuolu universaalse keisrivõimu ja teiste riikide iseisvuse vahel. Keiserluse idee esinenud siis mitmel erikujul, vastavalt keisrite isiksusele ja üldistele ajaoludele. Üldiselt aga käsitatud keisrivõimu kui mingit kõrgeimat autoriteeti ja nõutud teistelt valitsejailt mitte oma tegelikust võimust loobumist, vaid ainult keisrite üldist tunnustamist mingi lääniõigusliku *obsequium*'i näol. Suurt huvi pakkus ka Gent'i ülikooli professori F. L. Ganshof'i ettekanne: „Loire'i ja Reini vahel asetsevate linnade territoriaalne areng“. Oma ettekandes jälgis see H. Pirenne'i andekas õpilane ja järglane Frangi riigi tuumikuala linnade tekkimist keskajal, tutvustades kuulajaid valguspiltide abil arvukate keskaegsete linnaplaanidega. Käsiteldud linnad olid kõik tekkinud kui *suburbium* ehk *portus* väljaspool esialgset tuumikut, milleks olid endised Rooma linnad või linnused, endised *palatium*'id või keskaegsete territoriaalvürstide linnused.

Elavaid vaidlusi tekitas A. Domanovszky (Budapest) ettekanne: „Ungari rahvusriik keskajal“, mille pealkiri mõjus juba vastuvaiteid provotseerivalt. Vastandina üldtunnustatud käsitusele väitis Domanovszky, et Kesk-Euroopa aladel, kus läänindus ei jõudnud avaldada väga olulist riike laostavat mõju, nagu Ungaris, olevat juba keskajal kujunenud rahvustunne, mida iseloomustavat tahe moodustada eri rahvust (*Wille zur Nation*) ja teadlikkus oma rahvuslikust omapäras. Ungarlaste rahvustunne olevat arenenud eriti võitlustes välisvaenlastega (kumaanidega, mongolitega jt.). Kui see allikais kajastub vaid vähesel määral, siis olevat see tingitud asjaolust, et enamik keskaegseid allikaid on koostatud universaalse ladinakeelse kirikukultuuri esindajate poolt. See ettekanne võeti kohalviibivate Rumeenia ajalooteadlaste poolt terava arvustuse alla, seda enam, et Domanovszky oli just enne kongressi avaldanud terve teose Rumeenia juhtiva ajaloolase N. Jorga meetodi ründamiseks³. G. Bratianu,

³ A. Domanovszky, La méthode historique de M. Nicolas Jorga, Budapest 1938, 324 lk.

J. Lupas jt. heitsid kõnelejale ette, et ta olevat keskaega üle kandnud XIX sajandi 2. poolel kujunenud mõisted ja segavat rahvusvahelised nähtused (nagu ristisõja idee) ära rahvuslike püüetega. Isegi XIX sajandil olevat Ungari rahvusriik olnud enam illusioon, kui tegelikkus. O. Halecki (Varssavi) käsitles oma hoogsas ettekandes Lääne- ja Ida-Euroopa suhteid suurte reformikontsiilide ajastul. Need kontsiilid olid keskaegse universalismi viimseid avaldusi ja sidusid Lääne-Euroopa katoliikliku maailmaga ka neid idapoolseid alu, mis olid seni olnud temaga vaid väheses kokkupuutumises või isegi otseses vaenus. Seetõttu hakanud sel ajal kujunema mingi üld-euroopaline solidaarsustunne, ent see jäänud kontsiilide töö nurjumise järel varsti oma arengus peatuma. Vene emigrant G. Vernadski (New Haven) käsitles üht vaieldavamalt Vene varasema ajaloo küsimust, nimelt Vene feodalismi. Ta leidis Kiievi ja Moskva perioodi poliitilises ja majanduslikus elus teatavaid feodalisatsiooni-protseesse, teatavaid feodaalseid institutsioone, millest aga mitmesuguste neile vastutöötavate tegurite mõjul ei kujunenud kindlamat läänindussüsteemi.

Uue ajaloo kohta peetud arvukaist ettekandeist mainiksin kõigepealt O. Scheepi (Kiel) oma teemal: „Rahva mõiste Lutheril“. Kõneleja püüdis näidata, nagu oleks Luther käsitanud rahvast kui teatavat primaarset nähtust ja ürgset tegelikkust. Sellele seisukohale vaidles aga vastu teine tuntud saksa Lutheri-uuriija G. Ritter, kes rõhutas, et Lutheril esinevat usulise tunde primaat niivõrra ülekaalukalt, et asjata oleks tema juures otsida selgemaid seisukohti poliitilistes küsimustes. L. Konopczynski (Krakov) pühendas oma ettekande poliitiliste liitude organisatsioonile ja teotsemisele uuemal ajal, peatudes Poola konföderatsioonil, usundiistel liitudel, mis tekkisid konfessionaalse ajastu võitlustes jt., ning selgitades nende liitude eesmärke ja nende korralduses avalduvaid ühiseid jooni. Hoopis huvitavast küljest lähenes Prantsuse suurele riigimehele Richelieu'le H. Hauser (Pariis), kes jälgis Richelieu suhtumist Levandi-kaubandusse. Ettekandest selgus, et Richelieu püüdis soodustada ja õhutada Prantsusmaa kaubanduslikku suhtlemist Türgi ja Pärsiaga, muuseas isegi Balti mere ja Venemaa kaudu.

Mõned huvitavad ettekanded olid Zürichis pühendatud ka uueaegsele vaimsele liikumistele. E. Fueter jun. (Zürich) käsitles „matemaatika sajandit (1650—1750)“, näidates, kuivõrra suurt mõju avaldas Descartes'ist kuni Kant'ini matemaatiliste teaduste tõus üldisele vaimsele arengule. Deduktiivne matemaatiline meetod leidis rakendamist isegi seal, kus ta põrmugi oma kohal polnud, ja laiemas haritud kihtides tekkis mingi matemaatika usund resp. metafüüsika. Zürichi kongressi parimaid ettekandeid nii sisult kui vormilt oli H. Fehr'i (Bern) oma valgustusajastu looduseõiguse juurtest ja selle mõjudest hilisemaile aegadele. Looduseõigus, mis taotleb teata-

vat õiguslikku ideaali, olevat igivana nähtus. Valgustusajastul olevat ainult neid põliseid ideid täpsemini formuleeritud ja kindlamini süstematiseeritud. Inimõiguste mõiste esinevat eos juba vanadel germaanlastel, rahvasuveräänsuse idee olevat keskaegsetes linnade põhikorra-seadustes üsna selgel kujul väljendatud. Uue momendina tekkinud XVIII sajandil veel individualistlik õiguse- ja riigikäsitus. Väga huvitavaid andmeid esitas Fehr nende ideede mõju kohta XIX ja XX sajandi seadusandlusele; see mõju olevat tunduvalt suurem, kui seni üldiselt arvatud.

XVIII sajandi ajaloo alale kuulus ka A. R. Cederberg'i (Helsingi) käsitus Soome poliitilise iseseisvuse varasemast ajaloost. Vene-Rootsi sõja ajal a. 1742 avaldatud manifestiga kutsus Venekeisrinna Jelizaveta soomlasi rajama iseseisvat riiki. Jälginud selle manifesti tekkelugu, omistas kõneleja sellele teatavat tähtsust Soome iseseisvuse idee arengus, eriti seoses hilisemate Rootsi-vastaste aktsioonidega (näit Anjala liiduga). Kõneleja seisukohtadele vaidlesid Soome-Rootsi vahekorrasse puutuvate küsimuste suhtes vastu rootslased N. Ahnlund ja H. Almqvist.

Suure Prantsuse revolutsiooni ja Napoleon I ajastu oli kongressi ettekandeis üsna puudulikult esindatud. Siin väärib ainult mainimist M. Kukieli (Krakov) laialdastele eriuurimistele toetuv käsitus vana korra traditsioonide ja Suure revolutsiooni mõjudest Napoleon I sõjaväe korrastuse ja ilme kujunemisele. Seevastu osutati viimase sajandi välispoliitikale kongressil väga elavat tähelepanu. M. Handelsmann (Varssavi) käsitles poola rahvusliku liikumise (renatsionalisatsiooni) arengut XIX sajandil Preisimaal, peamiselt Sileesias. C. K. Webster (London) jälgis Palmerston'i välispoliitikat juulimonarhia ajal, mil Inglismaa ühes Prantsusmaaga moodustas vastukaalu reaktsiooniliste suurriikide blokile. Kuigi ise konservatiiv, ajas Palmerston liberaalset välispoliitikat, mis õnnelikult kokkukõlastas rahvuslikud, ideoloogilised ja võimupoliitilised põhimõtted. H. Temperley (Cambridge) käsitles Inglise Türgi-poliitikat a. 1856--76, rõhutades eriti Türgimaa territoriaalse jagamatuse põhimõtte tähtsust Inglismaale. Rida ettekandeid oli pühendatud ka Maailmasõja eelolele; neis ei ilmnenud eriti üllatavaid uusi perspektiive, kuid nad osutasid küsimuste käsitlemisel vajalikku objektiivsust ja rahulikkust. Selliseist ettekandest mainiksin A. S. Trickett'i (Madison) käsitlust Inglis-Saksa läbirääkimiste kohta a. 1898--1901 ja H. E. Entlove'n'i (Leyden) käsitlust II Maroko kriisist.

Rida instruktiivseid ettekandeid oli kongressil pühendatud Šveitsi ajaloo eriküsimustele. Neist mainiksin siin üht huvitavamat, nimelt K. Meyer'i (Zürich) paljudele kaartidele toetuvat ettekannet Šveitsi keelerahu ajaloolistest alustest. Kõneleja näitas haruldase selgusega, kuidas kommunaalföderatiivne printsip ja keskaegse

vabadusmõiste mõju soodustasid keelerahu tekkimist Šveitsi riiki moodustavate eri rahvuste vahel. Ka ajaloo abiteaduste ja arhiivinduse sektsioonis peeti rida väljapaistvaid ettekandeid, millest väärib eriti esiletõstmist Vatikani esindaja W. Peitz'i oma *Liber diurnus*'e tekkimise ja olemuse kohta. Selles sektsioonis käsitles Eesti esindaja dr. O. Liiv allikate publitseerimise põhimõtteid; ta rõhutas eriti vastavate publikatsioonide editsioonitehnilise külje ühtlustamise vajadust ja leidis vajaliku olevat, et publikatsioonides esinevad teaduslikud kommentaarid oleksid toodud mõnes suuremas kultuurkeeles. Läbirääkimistel vaidles viimasele nõudele H. Almquist Skandinaavia seisukohalt vastu. Ajaloo teooria alal peetud ettekandest pakkus üldisemat huvi N. Jorga (Bukarest) oma ajaloo permanentseist tegureist — geopolitiilisest asendist, institutsioonest, rassidest jne. Et Jorga viimast momenti eriti tugevasti ei rõhutanud, püüti temale Saksa esindajate poolt vastu vaielda. Nii tekkisid selle ettekande puhul elavad läbirääkimised H. Koht'i, H. Berri, L. Halphen'i jt. osavõtul. Samas sektsioonis kõneles ka M. L h é r i t i e r rahvusvahelise ajalookäsituse ilmet ja ülesandeist.

Enne Zürichi kongressi algust peeti sealsamas 26. augustil Ida-Euroopa ajaloo teaduslikkude organisatsioonide föderatsiooni konverents. Föderatsiooni uueks esimeheks valiti surnud J. Bidlo asemele E. Lukinich ja üheks juhatusliikmeks P. Tarvel. Konverentsil esinesid A. Florovski (Praha) ja J. Mačurek (Brno) mõningate slaavi ajaloo eriküsimuste üle; P. Tarvel käsitles eesti II rahvusliku tõusu (XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses) ideoloogilisi avaldusi, kuna E. Lukinich (Budapest) jälgis L. Kossuth'i katseid Poola mässu ajal 1863—1864 Itaalia ja Prantsusmaa abil uut ungari vabadusliikumist õhutada. Zürichi kongressi puhul peeti teisi regionaalseid nõupidamisi. Ühel neist moodustati komitee Stockholmis peetava II Balti ajaloolaste kongressi ettevalmistamiseks; Eesti poolt said sellesse prof. H. Kruus ja dr. O. Liiv.

P. Tarvel.

Le VIII-e congrès international des sciences historiques.

Résumé.

L'article donne tout d'abord un bref aperçu sur l'activité du Comité International des Sciences Historiques au cours des cinq dernières années depuis le congrès de Varsovie. Ensuite on s'arrête sur le VIII-e congrès international des sciences historiques qui s'est tenu à Zurich du 28 août au 4 septembre de cette année, on en caractérise l'organisation et la marche et l'on rend compte des conférences les plus remarquables qui y ont été faites par sections. Pour finir on traite brièvement de la conférence plénière de la Fédération des sociétés historiques de l'Europe orientale qui s'est tenue à Zurich le 26 août 1938.

Läti Ajaloo Instituudi väljaandeist.

Läti Ajaloo Instituut (*Latvijas Vēstures Institūta*) asutati vastava seadusega jaanuaris 1936. Instituudi ülesanne on „Läti ja üldise ajaloo sündmuste ning mälestuste uurimine rahvuslikkuse ja tõe vaimus“. Instituut koosneb neljast osakonnast: läti arheoloogia, vanema läti ajaloo (kuni umb. 1850), uuema läti ajaloo ja üldise ajaloo omast. Igas osakonnas on ette nähtud mitte enam kui 5 korralist liiget, 5 kirjavahetajat liiget ja 20 kaastöötavat liiget. Instituudi eesotsas seisab direktor, praegu prof. dr. A. Tentelis, ja 4 abidirektorit osakondade juhtidena (viimaseist praegu on olemas vaid üks, prof. dr. Fr. Balodis); samuti on ametis peasekretär, praegu eradotsent M. Stepermanis. Majanduslikud küsimused alluvad erilisele majandusjuhatajale, kelleks praegu on prof. dr. K. Straubergs.

Instituudi korralisest üldkoosolekust võtavad osa peale instituudi juhtkonna korralised liikmed, laiendatud üldkoosolekust aga ka kirjavahetajad liikmed. Kaastöötajail liikmeil ja asjasthuvitatul on võimalik juurdepääs neile üldkoosolekuile, kus peetakse teaduslikke ettekandeid.

1936. a. instituudi tegevuses oli pühendatud eeskätt korraldamistöödele. 1937. a. peale ilmub instituudi ajakiri, samuti hakkasid ilmuma allikväljaanded. Samal aastal võttis instituut väga elavalt osa 1. Läänemere-maade Ajaloolaste Kongressi korraldamisest Riias. Ajakirja peatoimetajaks on prof. dr. A. Tentelis ja ajakiri ilmub neli korda aastas kuni 10-poognalistes vihkudes. Tuuma moodustavad siin teaduslikud uurimistööd neile lisanduvate saksa-, inglisis- või prantsuskeelsete resümeedega, dokumentideüllitused ja arvustused. Lõpuosas leidub läti ja välismaa ajaloolise literatuuri, mis Läti ajaloo seisukohast võiks huvitav olla, bibliograafia.

Praegu kõik ajakirja mõlemas köites ilmunud artiklid toetuvad pikemale allikate uurimisele ja kannavad täiel määral teaduslikku iseloomu. Vaatleksime üksikuid käsitusi, grupeerides neid Läti ajaloo ajalise kujunemise järgi. Vanemale ajale pühendab tähelepanu A. Spekke, võrreldes Bremeni Adami andmeid temale tuntud balti rahvaste kohta andmetega teiste rahvaste üle, ja jõudes tulemusele, et Adam tunnistab esimesi samaväärseiks viimastega (I, 1). Sama autor uurib ka mõnede varasemate araabia geograafide andmeid balti rahvaste üle (I, 3), kuna aga V. Bilkins omalt poolt võtab ülevaatlilikult kokku Rimberti andmed kurelaste kohta tema *Vita Anskari*'s (II, 2).

Orduvõimu lõpposa käsitleb A. Švābe põhjalikus ja ulatuslikus uurimuses „Sigismund Augusti Liivimaa-poliitika“ (I, 1 ja 4). Väärusliku töö sisu iseloomustavad kõige paremini üksikute lõigete pealkirjad „Sauve qui peut!“, „Kettler saab Sigismund Augusti kliendiks“ ja „Lätimaa liitmine Leeduga“ — a) läbirääkimised Riias ja b) läbi-

rääkimised Vilnos. Sellele käsitlesele järgnevat hiljemini eriuurimus „Sigismund Augusti privileegid“.

Palju tähelepanu osutatakse Kuramaa hertsogi Jakobi tegevusele, sest Kuramaa hertsogiriiki tuleb vaadelda kui esimest uuema aja riiki, mille kandvamaks jõuks oli ka osa läti rahvast. Käsitleuses „Kuramaa hertsogi Jakobi põllumajanduslikud seadused“ näitab A. Švābe (I, 3), kuidas Jakob püüdis enda „kõrge poliitika“ huvides tõsta oma mõisade tulukust. Selle ülesande kogu raskust tuli kanda läti talupojal, kes oma tööga hertsogile vahendid andis Kuramaa nime tutvustamiseks maailmas. E. Dunsdorfs kirjeldab Jakobi majanduslikke üritusi Taani riigis; esiteks Eidsvaldi lähedal Norras asuvate rauakaevanduste vähetulusat rentimist (1663—1681), millega oli seotud ka läti tööliste ja meistrite asustamine, ja teiseks kitsendustega peaaegu täiesti väärtusetuks tehtud 1674. a. privileegi Islandil sealsete toodete ostmiseks (I, 3). Jakobi valitsemisaja uurimisele on kahe kirjutisega lisa andnud Hollandi uurija J. Kleijntjens; ühes vaatleb ta Jakobi suhteid tema tähtsama hollandi agendi Abraham Wickefort'iga (I, 4), teises annab ta huvitava ülevaate suhteist Lätimaa ja Hollandi vahel XIII—XIX sajandini, alates friisi ristisõitjate osavõtuga võitlustest paganlike kurelaste ja liivlaste vastu ning peatudes pikemalt kaubanduslike suhete juures, eriti XVII sajandil; ka kultuurisuhted leiavad kinnitust (II, 1). Seoses sellega olgu tähelepanu juhitud E. Dunsdorfs'i ja O. Liivi avaldatud dokumentidele Kuramaa ja Rotterdami linna vahel sõlmida kavatsetud kaubalepingu kavade kohta (1671—1699) (I, 3).

Rootsi aega käsitleb E. Dunsdorfs artiklis „Läti talupoegade väljavaateid vabaduseks Karl XI ajal“ (I, 2). Autor toonitab asjaolusid, et Karl XI normis talupoegade kohustusi, kindlustas neile maa kasutamise õiguse ja andis kroonumõisade rentnikkude suhtes õiguse esineda kaebustega. Dunsdorfs avaldab ka kaks dokumenti suure katastritöö läbiviimise ettevalmistuste ajast: a) Liivimaa rüütלקonna esitise 19. VIII 1681 ja b) Lichtoni komisjoni seletuse (I, 1). Sama autor pakub veel uurijaile väärtusliku, hoolikalt läbitöötatud ülevaate peamistest Riia kaubandusustest XVII ja XVIII sajandil, käsitledes esmalt kauplejaid endid, siis rahandust, kaubanduse tehnikat, mõõdundust, imporditud ja eksporditud kaupu ja lõpuks ka laevandust.

Ulatusiikult käsitletakse Liivimaa talupoegade võitlust oma olukorra parandamise eest XVIII sajandil ja XIX sajandi alguses. O. Urlovska kirjeldab talupoegade rahutusi Bersohn'is, Diklu's ja Ruhjas a. 1794 (II, 3) ja P. Bērziņš annab ulatusliku kirjelduse tuntud rahutustest Kaugera's a. 1802, kus sõjavägi kasutas relvi. Rahutuste puhul sai 14 talupoega surma ja 8 haavata. Lõpuks järgnes veel vali kohtulik järelemäng, aga kuuldes rahutuste lähematest asjaoludest korraldas Aleksander I seaduse kavandi väljatöötamise talupoegade olukorra parandamiseks, mis 20. märtsil 1804 kinnitati kui

„Verordnung, die Bauern des Livländischen Gouvernements betreffend“. Käsitlusele on lisatud arvukas kogu dokumente ja üks kaas- aegne, kuigi õige primitiivne talupoegade ja sõjaväe kokkupõrke pilt- lik kujutis. Samas avaldab A. Altements G. F. Parrot'i memoran- dumid Aleksander I-le eelnimetatud rahutuste kohta. Varemini (I, 2) oli ta juba avaldanud Parrot'i mõtteid pärisorjuse suhtes ühest märgu- kirjast keisrile. Altements edasi jälgib ka talupoeglikkude suhete reformi küsimust a. 1795—1797 (II, 1), kusjuures ta ei näe tolle- aegseses aadli-marssalis F. v. Sivers'is talupoegade heategijat ja esi- dab vaadet, et 1796. a. maapäeva poolt väljatöötatud kava talupoegade olukorra parandamiseks oleks ainult halvendanud talupoegade õigus- likku olundit ja seaduslikult kindlustanud mõisaomanikkude omavoli.

Andmete kohta Lätimaa suhtes vanemas prantsuse ajaloolises literatuuris ja allikais annab ulatusliku ja õpetliku ülevaate aja üle XIV sajandist XVIII sajandi lõpuni M. Stepermanis (I, 2). Z. Karlsons võtab vaatlusele „Vaboduspropaganda ja prantsuse emissaarid Lätimaal a. 1794—1812“ (I, 4), kelle vastu tolleaegsed võimud nägid end sunnitud olevat avalikult välja astuma.

Väikese lõike rahvuslikkude võitluste kohta Riias pakub Z. Ka- k- tiņš oma artiklis „Riia kangru-amet ja tema võitlused XVIII sajandil“ (II, 3). Kangru-ametis, mis eksisteeris XV sajandist peale, omasid lät- lased juhtivat seisundit XVIII sajandini. 1765. a. astusid viis meist- rit ametist välja ja asutasid „Teutsches Leinweber- und Züchner- ampti“, kes rae toetusel saavutas, et läti kangru-amet aegamisi kängu jäi.

Majanduslikke küsimusi käsitlevad J. Jenšs ülevaates „Liivi- maa talupoegade varustamine elamisvahenditega XVIII sajandil ja XIX sajandi alguses“ (II, 3), E. Dunsdorfs artiklis „Teorendi lõpp Kuramaal“ (II, 1) ja A. Altements uurimuses „Teorendiaegne Li- bavi Hoiukassa“ (II, 4).

Läti rahvuslikku ärkamisaega käsitlevad peale H. Kruusi huvi- tava saksakeelse uurimuse „Eestlaste ja lätlaste vahelised suhted rahvusliku ärkamisaja kestel“ (II, 2), mis koostatud peaaesjalikult Kr. Valdemārs'i, J. Köler'i ja C. R. Jakobsoni kirjavahetuse alusel, läti uurijate lühiuurimused. A. Baumanis püüab selgust saada Kr. Valdemārs'i ja Atis Kronvalds'i esivanemate suhtes (II, 2); A. Augstkalns käsitleb E. Dinsbergis'e eemaldamist ühe poliit- tilise laulu pärast a. 1863 (II, 3) ja avaldab dokumente sama juhtumi kohta (II, 1). Trükkimist on leidnud mõned senitundmatud Kr. Valdemārs'i kirjad (I, 2). Peaaegu kui iseseisvat uurimust tuleb vaadelda L. Adamovičs'i arvustust Schaudinn'i raamatu „Saksa haridustöö läti rahva suhtes XVIII sajandil“ (II, 2 ja 3) üle. Adamo- vičs tõendab, et ainult väike piiratud ring saksa vabameelseid esi- nes pärisorjuse pehmemendamiseks või kõrvaldamiseks ja et Läti rah- vuslik ärkamine oli lätlaste endi visa ning vitaalse jõu avaldus.

Läti uema ajaloo küsimusi käsitleb esijoones ajakirja viimane vihik, mis ilmus Läti iseseisvuse 20. aastapäevaks. Sissejuhatavalt esineb vihus Läti presidendi dr. K. Ulmanis'e lühike sõnavõtt Läti riigi esimeste päevade üle. Esimesest aastakäigust olgu sellega seoses mainitud dr. K. Ulmanis'e lõpukõnet ajalooõpetajate kursuse puhul 13. VIII 1934 „Kuulake ajaloo samme!“, milles ta väljendas juhtival kohal kaasatöötajana oma mõtteid Läti iseseisvusvõitluste kohta a. 1919 (II, 2).

Teise aastakäigu viimases vihus kujutab M. Penikis ülevaatlilikult ja köitvalt Semgale vabastamist Bermonti bandedest novembris 1919, J. Vīgrabs annab ajaloolise ülevaate Läti *de jure* tunnustamisest ja Rahvasteliitu vastuvõtmisest ning E. Dunsdorfs kirjeldab peale-sõjaaegseid struktuurseid muutusi Lätimaa põllumajanduses. Vihu sisust on veel mainida ülevaateid A. Tentelis'elt „Läti ajaloo-uurimise tulemustest ja ülesannetest“ ning Fr. Balodis'elt „Esiajaloolisi uurimistulemusi Lätis“.

Ülevaadete sisust tuleks esile tõsta: aruanded instituudi tegevuse kohta (I, 1 ja II, 1), instituudi poolt hangitud arhivaalide nimistud (I, 4 ja II, 4); aruanded Riigiarhiivi tegevusest (I, 3), Riia Linna Ajaloo-Museumi üle (I, 4), Riias toimetatud väljakaevamiste kohta (II, 3), Riia Linnaarhiivi materjalide üle (II, 2). On antud ülevaade ka Eesti Õpetatud Seltsi 100. aastapäeva pidustuste (II, 1) ja Zürichi VIII ajaloolaste kongressi kohta (II, 3).

Retsensioones võetakse sõna järgmiste eesti teoste suhtes: O. Liivi „Die Wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII. Jahrhunderts“ I (I, 1), H. Moora „Die Eisenzeit in Lettland“ (II, 1), J. Uluotsa „Die Verträge der Esten mit den Fremden im XIII. Jahrhundert“ (II, 3). „Eesti Majandusajalugu I“ kohta on esitatud sisukirjeldus (II, 3).

Instituudi ajaloo-allikate publikatsioonid algavad väljaandega „Dokumendid „Peterburgas Avīzes“ kohta (1862—1865)“. Mainitud ajaleht väljendas esimesena Läti rahvuslike võitlejate ideid. Publikatsioonis esitatakse 215 dokumenti, mis annavad paeluva pildi selle ajalehe mõjust läti rahvale ja tema võitlustele saksa juhtivate ringidega.

Publikatsioonide teine köide esitab „Allikad Vana-Lätimaa ajaloo kohta“ kuni 1237, mis kogu haarab mitte tavalisi dokumente, vaid ka väljavõtteid kroonikaist ja literaatide töist, kus on käsitletud läti rahvast, alates Tacitusega. Sissejuhatuse on antud lätikeelse kõrval prantsuskeelsena, nii et osutub siin ülearuseks selgitama hakata publikatsiooni põhimõtteid ja iseloomu. On loomulik, et alles pikema uurimise järel võiks esitada mõlema köite suhtes kriitilise hinnangu.

Instituudi viimaseks väljaandeks raamatu vormis oli I Balti ajaloolaste kongressi referaatide kogu, kus on esitatud peale mõne erandi kõik kongressil esitatud referaadid.

J. Vigrabs.

Arvustused.

Agenda Parva. Brunsbergae MDCXXII. Eestikeelseid tekste vastureformatsiooniga katoliku preestrite käsiraamatust. Handbüchlein für katholische Geistliche aus Livlands Polenzeit. Tartu, J. G. Krüger, MCMXXXVIII, 104 lk.

1580-ndail aastail Poola provintsiks muutunud Lõuna-Eestis asu-
sid jesuiidi paatrid väga agaralt levitama katoliitsismi kui ka hoolit-
sema rahva vaimuelu arengu eest. Ja eriti tihe side näis olevat
Braunsbergi akadeemia ja Tartu jesuiitide kolleegiumi vahel. Selle
tegevuse tulemusena on bibliograafiad märkinud mitmeid eesti-
keelseid väljaandeid vastureformatsiooni ajastust, mille autoriteks
on Th. Busäus, J. A. Weltherus ja W. Buccius. Viimase „Instituti-
ones Esthonicae“ pidi ilmunud olema Braunsbergis 1622. või 1623. a.
Kuid kõigi otsingute peale vaatamata polnud võimalik neis ühtegi
eksemplari üles leida.

Lõppeks 1937. a. õnnestus Tartu Ülikooli raamatukogu assis-
tendil Otto Freymuthil avastada saksa kolleegide näpunäidete järgi
küll mitte „Institutiones Esthonicae“, vaid ülalmärgitud pealkir-
jaga eestikeelse teose samast ajast Braunsbergis Preestrite Semi-
nari raamatukogus. See on ilmunud Braunsbergi jesuiitide Aka-
deemia hoolitsusel ja moodustas käsiraamatu preestritele nende
ametialitustel, tseremoniaalagenda. Ka varemini tuttavud eestikeel-
sed vanemad kirjanduse mälestusmärgid, kuigi luteriusulised (Wan-
radt-Köllli katekismus ja H. Stahl'i käsi- ja koduraamat) olid määra-
tud vaimulikkudele. Kuna „Agenda Parva“ oli määratud „Livoniae
provinciae“, nagu raamatu pealkirjast selgub, siis esinevad siin
lisaks ladinakeelsetele paralleelsed tekstid läti, eesti, poola ja saksa
keeles. 96-leheküljeline raamat on trükitud musta ja punasega,
kujuures ladinakeelsed tekstid on antiikvas ja mitteladinakeelsed
fraktuuris tolle aja kombe kohaselt.

Teos on mitmel puhul bibliograafias mainimist leidnud ja ka
iseloomustatud varemini enam-vähem täpselt oletuste põhjal ühe
meie kirjandusajaloolase poolt. Eksemplari enda saatuse kohta on olnud
keeruline, õigustades põhimõtet: *habent sua fata libelli*, mida
osaliselt võimaldavad jälgida sissekanded. See pole mitte enam
Braunsbergi jesuiitide kolleegiumi raamatukogu eksemplar, mis
raamatukogu viidi sõjasaagina 1626. a. Rootsi (paigutati ühes
teiste äraviidud raamatukogudega, nagu näiteks Riia jesuiitide kol-
leegiumi omaga, mille hulgas oli ka Tartu kolleegiumi raamatukogu,
rootsi kogudesse). Vaadeldav eksemplar kuulus Danzigi jesuiitide
kolleegiumile, mille hävimise järel läks kellegi eraisiku omandiks,
keda pole võimalik täpselt kindlaks määrata. XVIII sajandi
I poolel on ta kasutamisel juba teise isiku käes, kellelt on pärit
märkmed juurdekõidetud tühjadel lehtedel. 1909. a. annetati see
eksemplar Braunsbergi Preestrite Seminarile, kust anti hoiule
Braunsbergi Riikliku Akadeemia raamatukogule.

28 leheküljel on faksiimiles edasi antud pealkiri, leheküljed,
kus asuvad eestikeelsed tekstid ja lehekülg käsikirjaliste märk-
sustega. Toimetaja-avastaja O. Freymuth on varustanud väljaande
raamatukogunduse tegelasele omase täpsusega eesti- ja saksakeelse
eessõnaga, kasutades selleks kõike kättesaadavat andmestikku, nagu
näiteks kas või laenutamist välismaa raamatukogudest. Siin selgi-
tatakse üksikasjaliselt eksemplari saatust, on väga kohusetruult pea-

tutud trükitehnilise olukorra juures, konstateerides eriti mitteladina-keelseis tekstides tähtede väljalangemist, mitmesuguste tüübiliikide kõrvuti kasutamist, ühe keele kirjamärkide ülekandmist teise keele alale jne. On tähelepanu juhitud esinevale paberimärgisele ehk filigraanile, mida kahjuks nimetatakse saksapäraselt „vesimärgiks“. Toimetaja on huvitatud olnud kaasaegsest köitest ja on peatunud ka teose väljaandja isiku juures, kelleks ei näi olevat W. Buccius. Samuti võrdleb ta teose sisu Vilno „Agenda Parvaga“ 1616. a-st, milles leidub ühflust poolakeelses tekstis. Kahjuks aga on mõnigi probleem selgitamata jäänud ja need võivad lahenduda ainult väga juhuslikult. Lisaks määrab toimetaja kindlaks ka „Institutiones Esthonicae“ seni kahtluse all oleva ilmumisaasta „1623“ ja konstateerib selle autori anonüümsust.

Teose keeleline külg leiab edaspidiselt vaatlemist eriteadlaste poolt, ning selle teostamiseks on väljaanne varustatud eestikeelsete ja läti-keelsete sõnade loenditega, sest eksemplar oli ka lätlastele seni tundmatu nagu eestlastelegi.

Toimetaja hoolsusele lisaks oleks ülekohtune mitte esile tõsta kirjastaja poolt võimaldatud väljaande trükitehnilist külge, mis sääraustes faksiimile-trükingutes on esmajärgulise osatähtsusega. Ja siin peab küll toonitama, et kasutajad-raamatuharrastajad leiavad selles täielikku rahuldust. Kuigi meil Eestis viimasel ajal pole raamatu välimust mitte hooletusse jäetud ja järjest rohkem ilmub bibliofiilseid nummerdatud väljaandeid, on vaadeldav teos seniilmunuist kauneim. Paberiga harmoneerib täielikult esmakordselt Eestis tarvitusel olev Weiss'i antiikva, üllatab trükipildi korrektsus ja ühtlus, sobiv tiitlileht ja imestusväärsed piltide reproduktsioonid. Faksiimiled ehk oleksid nõudnud kollakamat paberit. Teos ilmus 650 nummerdatud eksemplaris.

Fr. Puksoo.

Tenney Frank, *An Economic Survey of Ancient Rome*. Vol. I: *Rome and Italy of the Republic* by T. Frank — XIV + 431 lk.; vol. II: *Roman Egypt to the Reign of Diocletian* by A. Ch. Johnson — X + 732 lk.; vol. III: *Roman Britain* by R. G. Collingwood, *Roman Spain* by J. J. Nostrand, *Roman Sicily* by V. M. Scramuzza, *La Gaule romaine* par A. Grenier — VI + 664 lk.; vol. IV: *Roman Africa* by R. M. Haywood, *Roman Syria* by F. M. Heichelheim, *Roman Greece* by J. A. O. Larsen, *Roman Asia* by T. R. S. Broughton — VIII + 950 lk. Baltimore 1933, 1936, 1937, 1938.

Ameerika teadlane Tenney Frank, kes rahvusvahelises teaduses on hästi tuntud tänu oma arvukatele töödele Vana-Rooma kultuuriajaloo alalt ja kellele eriti kuulub silmapaistvalt õnnestunud Rooma majandusajaloo üldkäsitlus (*An Economic History of Rome*, 2. tr., 1927), on endale seadnud käesolevas teoses, mille üldväljaandjana (general editor) ja osalise autorina ta esineb, ulatusliku ülesande, esitada koos oma kaastöölistega ülevaadet Rooma riigi majandusajaloo allikalisest ainesest, vanimaist ajast kuni u. IV sajandi keskpaiguni p. Kr.

See suurteos, mille ilmumist muide on soodustanud Rockefeller Foundation, tahab seega olla umbes samalaadseks *Quellenbuch*'iks, nagu seda näit. on rooma õiguse alal Bruns-Gradenwitz'i „*Fontes iuris Romani antiqui*“. Ta on siiski palju avaram, ulatus-

likum ja mitmekesisem, sest ta moodustab õieti hiiglarepertooriumi kõigist neist allikaist, mis on aluseks Rooma majanduselu käsitlemisel. Tähelepanu väärib seejuures asjaolu, et enam-vähem kõik teoses äratoodud allikatekstitid on varustatud inglisi- ja ühel juhul (Gallia ülevaates) prantsuskeelsete tõlgetega. Kuigi viimased pole alati valmistatud autorite eneste poolt, on nad nende esitamisega endale võtnud igatahes väga suure vastutuse, — vastutuse õieti iga sõna eest, mis esineb allikais, sest pole teadmatu, kuivõrra raske ja ühtlasi riskantne on nii mõnelgi korral anda tõlget tekstidest, millede sisu ja täpne tähendus on sageli vaieldav ja mis peale selle veel kajastavad olukordi, millised, võrreldes meieaegsetega, on nii mitmeti erinevad. Teiselt poolt on selle asjaoluga, et tekstid on tõlgitud, Rooma majandusajaloo allikate jälgimine tehtud kättesaadavaks ka neile, kes pole võimelised neid lugema kreeka resp. ladina keeles, ja, nagu Frank'i vastavast märkusest nähtub, selles küsimuses on esijoones vastu tulnud üldise majandusajaloo ringidest kuuldavale tulnud sellekohastele soovidele. Peale tõlgete saadavad teoses äratoodud tekstid vastavad sissejuhatavad, analüütilist ja kriitilist laadi selgitused, kuna arheoloogiliste allikate kohta tuleb tähendada, et neid on küll kirjeldatud ja samuti selgitatud, kuid ei ole reprodutseeritud.

Nagu osutavad üksikute osade tiitlid, taotleb Frank'i *Economic Survey* ülevaadet Rooma majanduselust regionaalses järjestuses. On arusaadav, et nii ulatuslikus ja seejuures kollektiivses teoses pole olnud võimalik koostada üksikute alade ülevaateid täitsa ühtlase välise skeemi järgi — seda enam, et juba allikaline aines ise nii kogult kui laadilt paiguti väga tunduvalt erineb Rooma riigi üksikosade suhtes. Nii on näiteks II köite autor Johnson võinud kasutada oma ülevaate koostamisel Egiptuse majanduse arengust harukordselt rikkalikku papüroloogilist materjali, mistõttu see köide sisaldabki imposantse kogu eeskätt papüürustetekste, kusjuures nende arv on osutunud isegi seevõrra suureks, et neid on saadud esitada ainult tõlkes, ilma originaaltekste ära trükkimata. Seetõttu moodustab II köide, ehkki tõlkelises redaktsioonis, Quellenbuch'i selle sõna otseses mõttes. Mõnedes teistes osades seevastu, eriti lääneprovintside, nagu näit. Britannia, puhul, millise osa allikad on esijoones arheoloogilised, on kasutatud jutustavat esituslaadi ja püütud sellesse põimida allikalisi andmeid. (A propos olgu Britannia osa autori Collingwood'i kohta tähendatud, et ta oma ametlikult elukutselt on „professor of metaphysical philosophy“ Oxford'i ülikoolis). Olgu veel märgitsetud, et nii mõnelgi korral pole siiski olnud võimalik kõiki allikatekste ära tuua. Niisugustel juhtudel esitatakse aga alati täpseid andmeid selle kohta, kus neid võib leida. Teose üldskeemi kohaselt on peaaegu kõigile ülevaateile lisandatud väärtuslikud bibliograafiad ja üksikasjalised indeksid.

Mis puutub *Economical Survey* sisulisse külge, siis on arusaadav, et seda pole siinkohal võimalik teose ulatuslikkuse tõttu lähemalt käsitleda. Iga osa ja iga peatükk pakuvad siin väärtuslikku informatsiooni ja enamasti ka rikkalikku ainet mõtisklemiseks. Me tutvume säärase Rooma majanduselu alade ja küsimustega, nagu seda on maa ja rahvastik, riigi finantsid nii tulude kui kulude osas, majanduslik seadusandlus, raham ja pangandus, kaubandus, tööstus, investeerimised, müügi- ja ostuhinnad jne., ning seda seejuures kõikjal vastavate allikate lugemise kaudu ja juhi-

tuina juba mainitud selgitusist, mis saadavad üksikuid tekste, — selgitusist, millede vooruseks tuleb muuseas pidada seda, et nende autorid ilma igasuguse doktrinaarsuseta püüavad objektiivselt fikseerida majanduselu tõsiasju, täpsustades seda, mida teatakse, ja loobudes sellest, mida mitte ei teata. Et seejuures pole siiski toime tulnud ilma hüpoteesideta, tohiks olla arusaadav, kui arvestada kõnesoleva ainese silmatorkavat katkendlikkust ja vähesust mõnedel üksikutealadel, nagu näit. Hispaania majanduselu käsitluses, mis olude sunnil on kujunenud tublisti teoreetiliseks. Sama tuleb öelda ka Rooma majanduspildist vabariiklikul ajastul, kus allikate nappus end sageli tunda annab, kuid kus Frank'i eruditsioon ja kombineerimisoskus siiski on suutnud neist välja lugeda nii mõndagi uut ja väärtuslikku.

Praegu ja varemini tähendatud erinevustest hoolimata üksik- osade vahel, jätab *Economic Survey* üldiselt siiski ühtlase mulje ja seda peale muu väga suurel määral ses leiduvate üksikkäsitluste teadusliku kvaliteedi tõttu, mis tundub seevõrra ühtlaselt kõrgena, et siin isegi nagu raske on mõnda osa eriliselt välja tõsta. Võib-olla võiks seda teha Frank'i vabariikliku Rooma käsitluse, Grenier' Gallia ülevaate ja Heichelheim'i eruditsiooniküllase Süüria osa puhul, kuid ka teised osad ei jää ses suhtes oluliselt maha. Seepärast, kuigi teos pole veel täitsa lõpetatud — puudub veel keisriaegse Itaalia käsitlus —, on selle tähtsus juba nüüd väga suur. Juba see asjaolu, et selle teosega on kergendatud resp. võimaldatud juurdepääsu kogu Rooma majandusajaloo allikalisele materjalile, osutub kindlasti stimuleerivaks tulevastele uurimistele, mitte ainult käsiteldava distsipliini enda piirkonnas, vaid ka Rooma kultuuriajaloo piirkonnas üldse; sest kuigi Rooma majandusajalugu pole veel kaugeltki Rooma ajalugu kõigekülgsest vaadatuna, on siin siiski peidul säärased tegurid, ilma milledeta Rooma riikluse ja kultuuri hoone poleks võinud püsti seista.

Ühtlasi tohiks aga olla lubatav loota, et *Economic Survey* mõju ulatub kaugemalegi — ka neile ajaloolastele, kellede huvid kuuluvad hilisematele aegadele, kuid kelledele siitpeale on avatud kergendatud võimalused oma majandusajalooliste vaatluste ja teadmiste täiendamiseks ning kontrollimiseks Rooma materjali põhjal.

P. Haliste.

H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., II Teil: Analyse. Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXIX, Tartu 1938, XVI + 744 lk. + 7 tahvlit + 16 kaarti + 1 tabel, 8°.

Käesoleva teose I osa ilmus juba 1929. a. ning sisaldas peale kokkuvõtliku ülevaate Läti eelrooma rauaaja kohta peaaesjalikult pealekristliku rauaaja viie esimese sajandi Läti arheoloogilise ainekiku kirjelduse (vt. Ajalooline Ajakiri IX (1930), lk. 40), kuna teose tänava ilmunud teine osa on pühendatud selle analüüsile. Ühtlasi on aga ka ainekiku kirjeldus täiendatud endise süsteemi järgi vahepeal juurde tulnud leidudega (lk. 683—721).

Mitte ainult oma aukartust äratava lehekülgede arvu poolest on see teos suurimaks seni Eestis muinasteaduse alalt ilmunud monograafiaks, vaid see haarab ka sisuliselt palju laiemat piirkonda, kui seda pealkirjast välja lugeda võib. Lähtudes Läti aines-

tikust analüüsib autor ühtlasi terve Ida-Baltikumi vastavaid nähtusi, alates Leedust (suurelt osalt koguni Ida-Preisist) kuni Soomeni; sama ala haaravad rohkearvulised leidude levimiskaardidki (kaardid I—XIII, kuna kaart XIV kujutab emailiga kaunistatud ehete levikut üle terve Ida-Euroopa). Kuna Põhja-Läti rooma rauaaja kivikastkalmete kultuurirühm tegelikult moodustab vaid lõunapoolse osa tolleaegsest eesti-soome kultuurirühmast, siis on arusaadav, et ühes Põhja-Läti kultuuriga käsitletakse õieti ka terve Eesti rooma rauaaja kultuuri.

Teose suurim osa, nimelt lk. 1—592, ongi pühendatud üksikasjalisele hauavormide ja leidude tüpoloogilisele analüüsile. Selle üksikküsimusel me ei saa siin midugi peatuda, mainitagu vaid niipalju, et see on tehtud väga detailselt ja põhjalikult, kasutades võrdlusmaterjalina osalt meilt üsna kaugelt ainestikku, näiteks Doonau aladelt, La Tene'i kultuurist jm. Huvitavaimaks tagajärjeks, millele autor jõuab välja üksiktüüpide ja nende päritolu küsimuse arutamisel, on allakirjutanu arvates see, et tal läheb korda kindlaks teha, et nii varasema kui hilisema rooma rauaaja Idabaltikumi tüüpide hulgas on sääraseid, mis ei lase end teisiti seletada, kui oletades kohalikke elastmeid juba eelrooma rauaajal, s. o. ajajärgul, mis otseste leidude põhjal valgustatud seni äärmiselt nõrgalt. Sellest järgneb põhjanev eelkristliku rauaaja olude ümberhinnang nii Lätis kui Eestis (lk. 612 jj.): see ajajärk, milles avalduvad juba mõned edaspidiste kultuurirühmade diferentseerumise algedki, polnud kaugelki nii nõrk ja metallivaene, nagu seda seni leidude põhjal arvati, vaid leidude vähesust tuleb seletada eeskätt tolleaegse matniskombega, mille põhjal surnutele peaaegu ei lisatud panuseid. Niisugune terve ajajärgu n.-õ. „rekonstruktsioon“ hilisemate leidude põhjal on kahtlemata meetoodiliselt huvitav ja usutatav võtte. Üksiktähelepanekuist mainitagu, et autor leiab vanima rooma rauaaja ainestikus featavaid detaile, mis viitavad m. s. illüüria eelkristliku rauaaja kultuurile. Edasi ta puudutab ka seni kirjanduses vaid möödaminevalt riivatud küsimust Baltimaade suhetest Skandinaaviaga rooma rauaajal ning jõuab tulemusele, et neid oli ja et nad avalduvad eeskätt mõne raudriista tüübi päritolus sealtpoolt, olgugi et raudriistad on käsitletud üldiselt summaarsemalt kui ehted.

Teose kokkuvõtlikus osas (lk. 593—682) jagab H. Moora Läti varema rauaaja kultuuriala kolmeks suuremaks rühmaks: peale ülalnimetatud Põhja-Eesti kivikalmete rühma, mille kandjaks olid nagu Eestiski läänesoome hõimud, veel Meemeli ala maa-aluste kalmete rühma (arvatavasti kuršide oma) ja läti kääbaskalmete rühma, mis omakorda jaguneb lääne- ja idapoolseks, kumbki jätkudes lõuna poole praeguse Leedu alale. Me tunneme juba teiste tööde najal („Eesti ajalugu“ I, muinasteaduslikud ülevaated koguteoses „Eesti“ jm.) suurt tähelepanu, mida H. Moora omistab muinasteaduses looduslikele oludele ja majanduslikele eeldustele. Seda teed on käidud siingi. Huvitavad on värvilised kaardid XV ja XVI, mis näitavad leidude ja asustuse sõltuvust maapinna kõrgustest ja pinnavormidest. Siit näeme, et asumiseks eelistati superakvaatseid, veest uhtmata ja viljakamaid alasid, mis omakorda osutab põllunduse määravale osale rooma rauaajal. Teiselt poolt rõhutatakse samuti kaubanduse osatähtsust ning rekonstrueeritakse looduslikele olude alusel ning hilisemate ajalooliste andmete kaasabil tähtsamate teede kaart (lk. 646, joon. 91). Maa-

pind ja asend kaubateede suhtes ongi tähtsamaid tegureid, millest sõltuvad üksikute kultuurirühmade levik ning nende erisugune vastuvõtlikkus välismõjudele, mis annabki kultuurirühmadele erilise ilme. Asustust käsitlevad peatükid jätavad siiski mõningaid küsimusi lahtiseks. Allakirjutanul ei ole ülevaadet, kas ja mil määral Lätis olemasolev topograafiline materjal võimaldab detailsemaid tulemusi; arvatavasti oleksid need nõudnud kohapealseid topograafilisi lisaurimisi ja kaevamisi, mis väljaspool oma maa piire alati seotud raskustega. Ei tohiks aga olla kahtlust, et suuremad kultuurirühmad jagunesid mõnevõrra väiksematesse ühikutesse, et neis oli jõukamaid keskusi ja kõrvalisemaid alasid, ja et siin toimus aja jooksul teatavaid nihkumisi, millede üksikmomentide selgitamine jääbki edaspidi Baltimaade rooma rauaaja uurimise üheks peaülesandeks. Väga veenvalt on seevastu autor esitanud suurema kultuurisuhete muutuse V sajandil, mis keskmisel rauaajal tõstab Läti kultuurirühmadest esikohale Semgale ala.

Puudutades tüüpide analüüsist selgunud Läti kultuuri päritolu, jõuab H. Moora tähelepandavale tulemusele, et Läti ja Eesti kultuuri põhi on baltipärane, millesse germaani elemente tuli otse teed vaid vähesel määral Viru ranniku kaudu, enamasti aga Ida-Preisi vahetalitusel, mis tegelikult oli samuti balti hõimude alaks. See vahetalitaja osa asetab Ida-Preisigi teissugusesse valgusse, kui seda nähti seni: tema jõukus seisab mitte ainult üldlevinud vaate järgi merivaigus, vaid suuremal määral transiitkaubanduses germaani ala ja ida- ning kirdepoolsete naabermaade vahel.

Näeme sellest jällegi, kui võrra laialt teos asetab probleeme. Kui veel arvesse võtta, et autor lahendab kerkivaid küsimusi alati suure ettevaatlikkusega, laskumata tõendamata hüpoteesidesse, siis ei ole kahtlust, et kõnesolev teos jääb pikaks ajaks põhjapanevaks teoseks kogu Läänemere maade varasema rauaaja kohta.

M. Schmiedehelm.

Tallinna raekoda. Tallinna Linnaarhiivi eriväljaanne. Tallinn 1935, 88 lk. Kahe lisaga: Das Rathaus zu Tallinn, 16 lk. ja The Town Hall of Tallinn, 7 lk.

Tallinna raekoda on ainus säilinud keskaegne raehooned Põhja- mail ja ta on pääsenud enam kui teised temataolised Läänemere lõunarannikul segavaist ümberehitustest. Sellest sõltub, et tema arhitektuur omab erilist omapärasust ilu ning ta seesmus sisaldab rohkesti väärtuslikke varandusi ja seetõttu tuleb suure ootusega tervitada seda ehitust käsitlevat publikatsiooni. Trükitehniliselt õnnestunud väike raamat, mille on koostanud Paul Johansen ja Hugo Peets, teenib rohkel määral kiitust. Lühidas, kuid selges vormis kirjeldatakse siin esmakordselt üksikasjalisemalt ehitise ajalugu ja temas asetsevad varasid koos rikkaliku ja silmapaistvalt hästi edasiantud põhimaterjaliga. Nottbeck-Neumann'i „Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval's“ esitatud andmestik on siin täiendatud ja õiendatud. Nottbeck-Neumann'i teos võib selle teose kaudu raekoja osas jääda siitpeale üldse väljapoole arvestamist.

Esimest korda mainitakse raekoda 1322. a. ja usutavasti juba siis asetses ta praegusel platsil turu juures. Seda vanemat raekoda hakati asendama 1370. a paiku uuena, mille juures suure hoolega töötati aastail 1371—1374. Väljaminekud ses suhtes kanti Tallinna

vanimasse arveraamatusse (avaldatud 1927. a. O. Greiffenhageni poolt). Võib-olla oleks võinud nimetatud arveraamatust veel enam andmeid saada, kui koostajad neid on esitanud. Muuseas mainitakse ju seal müürimeisterid Bernardi, Marquardi ja Johannest ning puuseppa Arnold Stangen'i, kes kõik näivad töötanud olevat raekoja juures ja kellest esimene tohiks olla juhtiv. Peale umbes paari-aastakümnelist tööseisakut võeti ehitustöö 1400. a. paiku uuesti käsile ja viidi lõpule järgnevail aastail. Umbes 1405. a. sai raekoda lõplikul kujul valmis. Koostajad tähendavad, et raekoda stiilselt pärineb alamsaksa kunstipiirkonnast ja nimetavad, temaga võrdse vastena Goslari raekoda. Sellega siiski ei tabata Tallinna raekoja uhke arhitektuuri tuuma. Sarnasusi Tallinna raekoja saleda torni elegantsele joonele, kastikujulisele ehituskehandile, sakmestikule jne. leiame Reini juurest. Nii esitavad võrdlust näiteks Kölnis Vor St. Martini 7 ja Nicasiushofi hooned, eriti ehituslaadi ja detailide suhtes, ja edasi Reini alamjooksul aastate 1431—1444 vahemikus ehitatud raekoda Kalkar'is oma kuubivormis teostatud ehitusmassiga, oma kaheksakandilise torni ja sakmestikuga, olles otsene vaste Tallinna raekojale. Gootika, mis siin väljendub, seisab väga lähedal itaaliaalikult inspireeritud gooti kogukonnahoonetele Madalmail. Vähe-malt leiame mõningaidki lähtekohti Tallinna raekoja arhitektuurile Itaalias; eesti hoone näitab suuremat sugulust Firenze ja Siena raekodade valjude fassaadidega ja kõrgete kampaniilidega kui saksa kommunaalhoonete enam pütoresksete ilustistega. Tallinna raekoda on ehituskunsti orienteerumise väljendeid Reini piirkonna suunas, mis leidis aset peale võimuhaaramist Saksa ordu poolt Eestis; sellest üks näide on ka Tallinna loss. Paralleelseid ilmnevusi leiame umbes samaaegselt Preisias, kus teiste hulgas väike raekojahoone Marienburgis ja Eliisabeti kirik Danzigis esitavad sarnanevaid vorme.

Mis ehitusajaloo hoolsasse kirjeldusse puutub, siis olgu lubatud üks väike märkus, et ehitusmeister Greier, kes 1627—28 kattis torni elegantse renessansikiivriga, oli identne selle Greiger Graff'iga, kes hiljemini oli linna-ehitusmeister ja kellelt on pärit rida sarnanevaid tornehitisi Tallinnas ning ümbruskonnas. Raekoja inventari kirjeldusest saame muuseas teada, et see ilus, medaljoniga varustatud seljatugi, mis kuulub muuseas Tristan ja Isoldega kaunistatud pingile, on valmistatud ühe meistri poolt Tallinnas 1460. a. See on huvitav lisa linna kunstiajaloole. Väärtuslik samuti on teade Jochim Armbrusti kaastööst raekoja saali osavalt lõigatud friisi valmistamisel. Ühtlasi märgitakse, et siin olid kaks isikut tegevad, kuid ei öelda, et see osa, mida ei valmistanud Armbrust, peab olema palju vanem 1696. aastast. See kuulus tegelikult saali ilustiste hulka juba 1640. a. paiku ja valmistati nähtavasti pildiraiuja Hans Wentzel'i poolt, kes nimetatud aastakümnenäi alguses seisis rae teenistuses. Üksikasjaliselt antakse aru Johan Aken'i maalingute üle raesaalis aastast 1667, kusjuures selgitatakse nende eeskujudena Rembrandti ja Rubensi loomingu. Tähelepanuväärne on ka kirjeldus huvitavaist gobeläänidest 1547. aastast, millede päritolu siin esmakordselt kindlaks tehakse.

Raamatu väärtus tõuseb üksikasjaliste allikaviidete kaudu, mistõttu see töö on mitte üksnes eeskujulik teejuht raekoja külastamisel, vaid ka vältimatu lähtekoht kõikidele edaspidistele uurimustele raekoja ja ta kogude ajaloo alal.

Sten Karling.

Elisabet von Rosen, Bogislaus Rosen aus Pomern 1572—1658. Stammvater des estländischen Geschlechts der „weiszen“ Rosen. Anhang: Nachkommentafel. Familienverband der „weiszen“ Rosen, Tartu 1938, XXVIII+630 lk.

Raamatu autor, kes on tuntud juba mõne oma varasema töö kaudu, on selle teosega andnud oma elutöö. See raamat on tekkinud aastakümnete hoolsa töötamise viljana, kusjuures autor on uurinud teemakohaselt läbi vastavad ainekud välismaa ja kodumaa arhiivides.

Bogislaus Rosen oli oma aja raamides väga väljapaistev ja tugev isiksus, tõustes eeskätt oma isiklikkude võimete kaudu seisuslikus astmestikus ja omandades kõigiti silmapaistva koha nii Tallinna kodanikuna kui mõisaomanikuna Ingeris ja Eestimaal. Oma pika eluea jooksul tegeles see tahtejõuline mees, oma ajastu iseloomulikke esindajaid, mitmel rindel: kaupmehena ja Rootsi sõjaväe varustajana, maapidajana, range usklikuna, heategijana, samal ajal aga kogu aeg ka oma õiguste taotlejana ja kaitsejana.

Bogislaus Rosen on nn. „valgete“ Rosenite sugukonna põhjendaja Eestimaal. Maavaldatajana oli tal rohkesti kokkupuuteid meie talupoegadega, millest teoses on sellekohaselt kõnet.

Roseni seikluslikku ja pingsat elu on autor jälginud kronoloogilises järjestuses. Võib kergesti tekkida küsimus, kas see järjestus biograafilise teose juures, nagu seda on käesolev uurimus, on vältimatu, või olnuks teos sihikohasemalt läbi viidud, kui oleks kasutatud koondatud vaatlusviisi Roseni üksikute tegevusalade järgi, kusjuures need oleksid olnud koondatud perioodideks ning neile eelnenud Bogislaus R-i eluloo üldkäik. Kui teos oleks mõeldud puhtbiograafiana, siis oleks võinud ehk tõsisemalt võtta kõne alla mainitud küsimuse. Praegusel kujul aga tahab autor R-i biograafia kõrval lahendada täiel määral ka sugukonna geneoloogilisi huviseid. Selle soovi juures on siis mõistetav, et autor on jäänud kronoloogilise vaatluse juurde ning on tõösse võtnud peaaegu kõik andmed, mis ta on leidnud ühest või teisest arhiivist ja andmetekogust. Ja neid on rohkesti. Paljud andmed on vähese huviga mittegeneoloogile ja nad koormavad oma rohkusega teose arengulist osa R-i tegevuse vaatlusel.

See kõik ei muuda R-i kohta käivat teost kergestiloetavaks. Raskepärasusele, mis tekib andmete liigrohke paigutamise teosesse, lisandub ka stiili teatav arhailisus ja sagedad kordumised, kronoloogilise vaatlusviisi peaaegu alalised saatjad. Kohati muutub teos otse materjalikoguks, kuid viimane on ühflasi teose üheks suureks väärtuseks. Ta lubab tulevikus uurijail hankida siit rohkel määral andmeid muude küsimuste uurimiseks.

Siinkohal pole ruumilistel põhjustel võimalik peatuma hakata üksikasjadel, mis annaksid põhjust mõnigi kord autorile kas vastu vaielda või juhtida ta tähelepanu üksikuile vääratustele. Kuid seesuguste suurte tööde juures on arvustajal, kui ta ka väga erapooletul või koguni õige pooldaval seisukohal teose suhtes asub, ikka ühteist ette tuua. Üldise märkusena võiks tähendada, et lühendite kasutamine teoses pole järjekindel. Mõnikord on tunne, et autor on Bogislaus R-i nagu oma erilise kaitse alla võtnud. Kuid iga inimene on vigadega, ka Bogislaus Rosen oma aja raamides, ja see teadmine ei vähenda põrmugi suurt huvi ja lugupidamist selle tahtejõulise, valju, kuid suurejoonelise, igatahes kõigiti markantse isiku

vastu. Kes midagi väärtuslikku teeb ja loob, seda hinnatakse ja arvustatakse, kes midagi ei julge või ei suuda teha, sellest ei ole ka midagi kõnelda.

Meie igatahes võime väga tänulikud olla autorile ta suure ja ka ajaloolise uurimise seisukohalt väga huvitava teose eest. Siitpeale Bogislaus Rosenile on pandud monument käesoleva raamatu näol, mida tuleb arvestada ajaloouurijail, kes siit väga palju uut ja senitundmatut andmestikku leiavad. Võime suure rahuldusega konstateerida, et autori töö ja vaev on kandnud head vilja.

O. Liiv.

O. Liiv, Suur näljaaeg Eestis 1695—1697. Lisa: Valimik dokumente suurest näljaajast. Tartu 1938, lk. 416.

Suur näljaaeg 1695—1697 on üks meie ajaloo traagilisemaid peatükke, mis oma katastroofiliste tagajärgedega on peaaegu kuni meie päevini rahva mällu püsima jäänud, kujunedes hiljemini isegi rahva ajaarvamise pidepunktiks. Ometi on tolle aja sündmusi meie ja balti-saksa senises ajalookirjanduses õige pealiskaudselt käsitletud. Peale paari üksikjuhu (S. Schartau, R. Winkler, Hodja jt.) on piirduvad enamasti Kelchi kroonika teadete ümberjutustamisega. Seevastu sama küsimuse kohta käiv rikkalik arhiivmaterjal seisib seni peaaegu täiesti kasutamata. Seepärast oli ilmne, et suur näljaaeg vajas põhjalikumalt ja allikaainestiku suhtes tühjendavat käsitlemist. Neid nõudeid ongi O. Liiv oma äsjailmunud töös täitnud. Asjaolu, et autor on oma varemate tulemusrikaste uurimuste kaudu Rootsi aja lõppaastate probleemides ja allikaainestikus täiesti kodus, on tulnud tööle kõigiti kasuks.

Uurimust alustades juhib autor kõigepealt tähelepanu asjaolule, et kõikide tolleaegse Eesti rahvakihtide hüveolu põhines kaudgelt suuremal määral, kui praegu, põllumajandusel. Rääkimata talunikest, mõisnikest ja vaimulikest, olenes sellest viljakaubanduse kaudu ka linnade majanduselu. Kujuka näitena kirjeldatakse töös Tallinna majanduslikku allakäimist 1697, s. o. näljaaja kõrgseisu aastal. Nälg oli eriti raskete tagajärgedega seetõttu, et viljikaldu paar aastat järgemööda ja et ikaldus tabas kogu põhja-läänepoolset Euroopat, s. o. Baltimaid, Skandinaaviat, Soomet, Ingerimaad ja Põhja-Venemaad. Autori arvates poleks nälg end nii tunda andnud, kui teravilja kõrval oleks leidnud kasutamist ka kartul. Viimane oli aga tol ajal tundmata. Lõpuks puudusid ka küllaldased viljatagavarad. Vilja-magasiinid olid maal veel tundmata ning mõisnikud ja mõisarentnikud, kes olid kohustatud omi talupoegi aitama, olid paljudel juhtudel ka ise suures hädas. Rohkem vilja leidis linnades. Raadide sündmääruste kohaselt olid kodanikud kohustatud pidama teatavaid viljatagavarasid. Ka suured kroonu viljamagasiinid tavaliselt sisaldasid õige rohkesti vilja, mis oli mõisadelt ja talupoegadelt saadud riigimaksude arvel. Kuid neist viidi näljaajal suured kogused vilja abivajavale Rootsi ja Soome elanikkonnale. Kui riigivalitsus määraski eesti talupoegkonna abistamiseks magasinidest mõned tuhanded tündrid vilja, siis jäi see ometi suuremalt osalt välja jagamata. Näljahädaliste abistamiseks astuti küll ka kohalikkude linnade poolt samme. Et aga abivajajate arv tõusis kohutava kiirusega, siis ei suutnud viimased näljahäda kuigi oluliselt leevendada.

Et seega nälgival talupoegkonnal polnud kuskilt abi loota,

siis püüti end omal käel abistada. Otsiti abi linnadest, kerjati, söödi puukoort ja rohtu. Teised andusid kuritegevusele. Vargused, isegi kirikuvargused, muutusid sagedateks. Tihenesid ka inimeste tapmised. Samal ajal arenes hoogsalt talupoegade vaenlikkus mõisnikkude vastu. Mõisadele jäeti tasumata mõisamaksud ja tege-mata teopäevad. Üksikud talupojad hässitasid avalikult oma kaas-lasi mõisaorjusest loobuma. Esineb ka mõisnikkude või mõisa-ametnikkude peksmisi või neile relvaga kallaletungimise juhtumeid. Rahutuste mahasurumiseks olid kohalikud valitsusvõimud sunni-tud saatma kohtadele sõjaväesalku. Ometi kestis käärimine edasi veel näljaajale järgnevailgi aastail, saades koguni uut hoogu Põhja-sõja ajal.

Tähelepanu väärivad uurimuse tulemused suremuse ulatuse kohta. Suremuse kohta eri kihelkonnis on küll võrdlemisi rohkesti teateid, kuid üldpildi saamiseks on see vägagi lünklik. Suremus algas juba 1696. a., tõustes haripunktile 1696./97. a. talvel. Kõige rohkem laastas surm lahtiste inimeste, s. o. teenistusest vallandatud sulaste, teenijatüdrukute jt. seas. Paiguti surid nälga suured perekonnad. Nälga surnute üldarvu eesti alal on raske kindlaks teha. Mõned autorid on seda arvestanud umbes 50 000-le, teised 100 000-le. O. Liiv on mitmesuguste arvestuste najal jõudnud veendumusele, et näljaohvrite arv võiks kõikuda 70 000—75 000 ümber. See oleks koogu tolleaegsest rahvaarvust (325 000—350 000 hinge) umbes 20%. Kuid suremuse protsent oli eri kohtades erinev. Oli isegi kohti, kus tervelt kolmandik elanikest nälga suri.

Hinnates selle ulatusliku rahvusliku katastroofi mõju eesti taluühiskonnale, leiab autor, et vaatamata nälja poolt esile kutsu-tud kuritegevuse fõsusule, mõisavõimule vastuhakkamistele ja massi-lisele põgenemisele, säilis seaduslikkuse ja korra põhimõte ometi kind-lamana ja püsivamana, kui see oleks olnud mõeldav kirjeldatud olukorra juures. Tooniandvam osa rahvastikust jäi kohale, püüdes eeskätt seaduslikkude abinõudega lahendada ikalduse ajal tera-vamalt esilekerkinud hädasid. Raskustele suutis esijoones vastu panna see element, millel baseerus maa ühiskondlik kord, s. o. vabatalupojad, veskipidajad, maakäsitöölised ja kõrtsmikud. See-vastu lahtine rahvas (sulased, teenijatüdrukud) ja vabadikud olid peamisteks näljaohvriteks, kuivõrra nad ei leidnud tööd kindluste ehitamisel või ei saanud linnade poolt ülalpidamist.

Publikatsioonilises osas sisaldab raamat 355 ärakirja ja välja-võtet dokumentidest, kroonikatest ja ajaloolise traditsiooni kogu-dest. Seda kaugelt suuremast materjalist tehtud valimikku tuleb kõigiti õnnestunuks lugeda. Ülevaatlikkuse saavutamiseks ja käsit-lemise hõlbustamiseks on kogu materjal jagatud 15 peatükki. Siin-esitatud allikate kaudu leiab valgustamist kogu tolleaegse Eesti majanduslik ja kultuuriline elu. Vastavad peatükid käsitlevad maa ja linnade üldolukorda, viljakaubandust ja vilja väljaveo keelde, ainete hindu ja takse, rendiolusid ja tulude vähenemist, kiriku-ja kooliolusid, sotsiaalset hoolekannet, talupoegade põgenemist jne. Ka editsioonitehniliselt on väljaanne laitmatult õnnestunud.

Üksnes tsiteerimise puhul tahaksin juhtida tähelepanu paa-rile vääratusele. Kõigepealt esineb mõnedes arhiivide nimede lühen-dustes ebajärjekindlust. Enamik lühendusi on tehtud eesti-, osa aga saksa- ja rootsikeelse nimetuse järgi. Ehkki Õpetatud Eesti Seltsi saksakeelne nimelühend GEG võiks olla välismaal enam tuntud, oleks siiski juba aeg tarvitada ÕES lühendit. Rootsi Kam-

merarhiivi nimelühenduseks on võetud selle asufise rootsikeelne vorm KA (kammrarkivet). Seal kõrval aga Rootsi Riigiarhiivi puhul tarvifatakse eestikeelset nimelühendit RRA. Samuti oleks võinud autor Rootsi Riigiarhiivi Livonica sarja tsiteerida 1935. a. peale kehtival kujul, näit. lk. 35 Liv. II 16 (Liv. 16 asemel). Ka Narva Linnaarhiivi rootsiaegset osa oleks olnud otstarbekohasem tsiteerida seniste võrdlemisi ebamääraste ja keeruliste pealkirjade asemel uue numeratsiooniga.

Kokkuvõttes võime seda probleemiderikast tööd koos publikatsioonilise osaga lugeda hästi õnnestunuks. Ta täidab meie aja-lookirjanduses sel alal valitsenud tühiku ja annab ka väärtuslikku lisa eesti majandusajaloole Rootsi ajal.

A. Soom.

Tallinna Linnaarhiivi kataloog, IV: Kanuti gildi arhiiv. Koostanud Aleksander Margus. Tallinna Linnaarhiivi väljaanne, Tallinn 1938, LXXXIV + 144 lk.

Hiljuti ilmus Tallinna Linnaarhiivi assistendi A. Marguse mitmeaastase töö tulemusena Kanuti gildi arhiivi kataloogi kujul tõhus lisa linnaarhiivi senistele väljaannetele. Selle teose järele olid juba ammu tungivat tarvidust tundnud mitmesugustest ajaloolistest küsimustest (eriti majandus- ja sotsiaalajaloo alal) huvitatud isikud. Pealegi tundub teos praegu õige ajakohasena, sest päevakorras on elav huvi korporatiivset süsteemi asutiste resp. nende ajaloo vastu juba praktiliseski mõttes. Tallinna Linnaarhiiv on võimaldanud nüüd ka laiematele asjahuviliste ringidele üle kuuesaja-aastase asutise, traditsiooniküllase Kanuti gildi arhiivi kataloogi avaldamisega lähemalt tutvuda gildi väärtusliku ja rikkaliku arhiiviga. Väga hinnatav on ühtlasi A. Marguse antud sissejuhatav uurimus gildide arenemiskäigust Tallinnas, milles antakse kokkuvõtlikult, kuid sisutihedalt ülevaade gildide ajaloo üldse ja Kanuti gildi ajaloo eest, kusjuures ei puudu ka laiem taust. Instruktiivne on mõneleheküljelisena esitatud Kanuti gildi arhiivi ajalugu, mida oleks soovinud pikemana näha, kui lühidust ei tinginud vastava materjali puudus. Teose on eessõnaga varustanud Tallinna Linnaarhiivi juhataja dr. P. Johansen. — Kõigiti põhjendatud on Kanuti gildi vana skraa avaldamine, mille esitab parandatud kujul mag. R. Kenkmaa. Publikatsiooni väärtust tõstavad ka lõppu paigutatud heal kriitpaberil trükitud ja tehniliselt õnnestunud 35 illuustratsiooni.

Teose suurima osa võtab enese alla kataloog ise (121 lk.), mis jaguneb kahte peassa: 1) Kanuti gildi arhiiv (kitsamas mõttes) ja 2) käsitööametite arhiivid. Kolmanda, kuid lühema osana on esitatud Kanuti gildi mittekuuluvad ametid. Kataloogile järgnevad laitmatult koostatud a) asja- ja kohanimede register ja b) isikunimede register. Ei puudu lühendite seletus ja piltide loend. Kataloogis on arhivaalide ühikud varustatud araabia numbritega ja paigutatud enam-vähem kronoloogilisse järjekorda, kusjuures seletused on juurde lisatud pfiiga. Soovitav oleks olnud nende koostamine kahekeelsetena, paigutades sisse ka eestikeelsed seletused. Sama oleks soovitav olnud esialgselt pealkirjata olnud arhivaalide nimetuste koostamise suhtes. Eestikeelsete tekstiosade sissepaigutamisele oleks teos küll mõnevõrra paisunud, kuid praktilise kasutatavuse alal võitnud. Praegusel kujul esinevad kataloogi osas kahe-

keelsefena ainult vähetähtsad poolrasvasega trükitud pealkirjad. Ka asja- ja kohanimed registreeriti võinud olla kahes keeles.

Ebasobiv ja näiteks välismaal valearvamusi tekitada võiv on eessõna esimene lause. „Traditsioonirikas, üle kuuesaja-aastane Kanuti gild langes meie vabariigi algaastatel liialdatud sotsialiseerimispuüetele ohvriks.“ Kanuti gild langes küll ohvriks Seisuste kaotamise seadusele, mis ei ole aga identne ega seoses sotsialiseerimispuüetega.

Trükivigade poolest on käsitledav teos võrdlemisi puhas, kuigi neid siin-seal leidub (lk. XXVII „aber“ asemel „abed“, lk. XIV „Olaigildenhäuser“ asemel „Olaigildenhärser“, lk. LX „Libri“ asemel „Ibri“, lk. LXI „Johansen“ asemel „Jghansen“ ja nr. 88 asemel „SS“, lk. LXII „Beiträge“ asemel „Beitragie“ ja vist „ERKkA“ asemel ERKtA, lk. XLII „Kanutigilde“ asemel „Kauntigilde“ jne.). Suurem trükiviga on siiski lk. XXX keskel, kus ülemise teksti osa lõpp on segane sinna sattunud valerea tõttu.

Vaatamata õsutatud puudustele ja mõnedele mainimisväärsuseta väiksematele tehnilistele ebaühtlustele tuleb nentida, et Tallinna Linnaarhiivi järjekordne väljaanne on nii sisuliselt kui tehniliselt õnnestunud praktiline teos ja seda tänu koostaja ja kaasatöötajate vaevale ja hoolikusele. Töö töötab kõigiti kaasa aidata meie majandus- ja sotsiaalalajalooliste küsimuste uurimise abistamisel ja jääb ainult soovida, et mõnigi praegu kataloogis puuduv dokument või raamat või isegi terve arhiivifond leiaks teed Tallinna Linnaarhiivi ning et viimane jätkaks tulemusrikast tegevust eesti ajaloo-teaduse arendamisel ja abistamisel.

H. Fischer.

Varia.

I Eesti Arhivaaride Päev.

Eesti arhiivindus on omariikluse kahekümne aasta jooksul jätnud selja taha pika arengutee, mille markantsemateks etappideks on Riigi Keskarihiivi asutamine 1921. a. ja Arhiiviseaduse kehtimapanek 1935. a. Eriti Arhiiviseaduse tähtsust ei saa küllalt alla kriipsutada, sest ta on korraldanud ja seadnud kindlale alusele meie arhiivinduse väga mitmepalgelised küsimused. Viimase kolme aasta jooksul on küllaliselt ilmneda võinud Arhiiviseaduse mõju. Eesti arhiivindus on välja jõudnud organiseerimise ajastust, olulisemad probleemid on leidnud lahenduse ja nüüd tuleb juhtida tähelepanu seni väljaspool otsest tegevuspiirkonda seisnud asjaoludele. Sellise üldolukorra taustal algatasid Riigiarhiiv, Riigi Keskarihiiv, Sõjaarhiiv ja teised suuremad Eesti arhiivid mõtte üleriikliku arhivaaride päeva kokkukutsumiseks. Päeva ülesandeks seati tutvustada laiemaid arhiivi alal tegelevaid ringkondi meie arhiivinduse praeguse olukorraga, seada üles tähiseid tulevikuks ja võimaldada arhivaaridele astuda üksteisega isiklikku kontakti, mis kõik aitaks kaasa ühise doktriini väljakujunemisele. Päeva korraldamiseks eeltoode tegemine kui ka kokkutuleku tegelik läbiviimine tehti korraldava komitee poolt Riigi Keskarihiivi ülesandeks. Kutse osavõtuks saadeti kõigi Eesti iseseisvate arhiiviasutiste teaduslikele ametnikele, edasi suuremaid arhiive omavate riigi-, omavalitsus- ja erasutiste esindajale, arhiivi usaldusmeestele ja teadusliku arhivaari ettevalmistuse saanud isikutele. Muuseas paluti esindajaid kõigilt maa- ja linnavalitsustelt, kuna vallaarhiivide tegelikud korraldajad — valla-sekretärid olid esindatud oma maakondliikkude ühingute esindajate kaudu.

Jooksvate arhiivide esindajate kaasatõmbamine Päeva tegevusele osutus hädavajalikuks asjaolu tõttu, et arhiivinduse seisukord tulevikus täiel määral sõltub arhivaale produtseerivate asutiste asjaajamise ja registratuuri korraldusest.

15. oktoobri hommikul koondusid osavõtjad üle riigi Tartu, Riigi Keskarhiivi ruumidesse. Kokku registreerus 163 isikut, kusjuures peab märkima, et oli esindatud enamik maakondi ja linnu, muide ka Saare- ja Hiiumaa. Kokkutuleku kava oli jaotatud kahele päevale, 15. ja 16. oktoobrile; kummalgi päeval oli ette nähtud kaks koosolekut. Mõlemaid esimese päeva ja teise päeva hommikupoolset koosolekut kasutati referaatide ärakuulamiseks ja läbirääkimisteks, kuna 16. oktoobri pärastlõunane koosolek oli pühendatud teeside esitamisele ja vastuvõtmisele koos läbirääkimistega. Ülejääv aeg kulus tutvumiseks Riigi Keskarhiiviga, Eesti Kultuuriloolise Arhiiviga, Tartu Linnaarhiiviga ja Tartu Ülikooli Raamatukoguga. Kõigis arhiivides oli külalistel sel puhul võimalus vaadelda ülesseatud arhiivinäitusi.

Päeva esimese koosoleku avas Riigi Keskarhiivi direktor dr. O. Liiv, kes lühidate sõnadega iseloomustas kokkutuleku eesmärgi ja soovis Päevale head kordaminekut. Seejärel tõi Päevale Haridusministeeriumi poolt tervitusi Teaduse ja Kunsti Osakonna direktor prof. dr. J. Vasar. Vahetult sellele järgnes esimene referaat teemal: „Eesti arhiivinduse tähtsamaid päevaküsimusi“. Olgu tähendatud, et ulatuslikumate teemade puhul esinesid kaks referenti, kes kumbki käsitlesid küsimust eriküljest. Esimesena kõnelev Arhiivinõukogu liige prof. J. Uluots haaras probleemi laiemalt aspektilt ja selgitas arhiivinduse tähtsust olulise tegurina Eesti riikliku elu süsteemis. Kõneleja viitas vajadusele Arhiiviseadust tulevikus veelgi konsekvantsemalt ellu rakendada, selleks ära kasutades selle seadusega ettenähtud laialdased võimalused. Teine referent dr. O. Liiv puudutas mitmeid akuutseid asjaolusid, nagu Riigi Keskarhiivi uue hoone või juurdeehituse küsimust, linna- maavalitsuste ja kirikute arhiivide korraldamist, riigi- ja omavalitsusasutistele vajalikkude uute asjaajamisjuhiste andmist ja arhiivide veelgi suuremat rakendamist tegeliku elu kasutusse.

Arhivaaride kutsealalistest küsimustest refereerisid Tartu ülikooli sekretär mag. A. Perandi ja Riigi Keskarhiivi osakonnajuhataja mag. L. Mark. Esimene referent vaates küsimust teaduslike arhivaaride seisukohalt ja leidis, et nii tegeliku arhiivitöö kui ka kutseala küsimuste lahendamiseks on vajalik arhivaaride vaheline pidev isiklik kontakt, kuid ka töötasu ühtlustamine ja reguleerimine. Teine referent, lähtudes jooksvate arhiivide vaatepunktilt, väitis registratuuril olevat suure tähtsuse asutise otstarbeka töö kui ka arhivaalide hilisema arhiivides alalhoiu ja korraldamise suhtes. Seks soovitas ta hoolitseda praeguste registratuuriametnikkude kutseoskuse süvendamise eest näiteks lühiajaliste kursuste korraldamise teel, kui ka astuda samme edaspidiseks kohaste registratuurijõudude kaadri loomiseks.

Järgnes ettekanne Vabadussõja Ajaloo Komitee tööjuhilt kol. M. Kattaili: „Meie uuema ajaloo dokumentide kogumisest ja säilitamisest.“ Kõneleja näitas, et on vajalik kõigil arhiividel koguda praegu veel suurel määral erakätes laiali olevaid ajaloomaterjale. Uuema ajaloo dokumendid, eriti Eesti Vabariigi loomispäevilt, on kas halbade hoiutingimuste või muude asjaolude tõttu hävimisohus. Selle vastu tuleb leida vahendeid, teostada arhivaalide parandustöid ja saavutada paremaid hoiutingimusi.

Riigiarhiivi direktor cand. G. Ney refereeris riigiasutiste asjaajamise juhtnõõridest. See küsimus on võrdselt tähtis tegeliku asjaajamisega ja registratuurikorraldusega kui ka arhiivindusega üldse. Referent näitas vajadust kehtima panna uued Vabariigi Valitsuse poolt antud riigiasutiste asjaajamise juhtnõõrid. Ta ühtlasi püstitas nõuded selle kohta, millist kantselei-

materjali millisel puhul tarvitada, mis on väga oluline probleem arhivaalide säilitamise ja säilimise seisukohalt. Kõneleja pidas vajalikuks asutistes välja töötada registratuurisüsteem, mis kõige enam vastaks asutise tööiseloomule ja töö ratsionaliseerimise nõuetele. Tartu linnaarhiivar mag. E. Tender kõneles samal teemal eeskätt linnaomavalitsuste seisukohalt. Ta märkis tarvidust linnaomavalitsuste asjaajamise ratsionaliseerimise ja ühtlustamise järele, mis peaks toimuma käsikäes riigiasutiste asjaajamise ümberkorraldamisega, kusjuures peaks eeltööd teostama ja kavad koostama Eesti Linnadeliit.

Väga huvipakkuvaks osutus Tallinna linnaarhiivi abijuhataja mag. R. Kenkmaa ettekanne omavalitsuste, eriti linnade arhiividest, mille aktuaalsust allakriipsutatav tegeliku elu tõsiasjade esitamine tekitab kohati huvi-küllast elevust. Kõneleja nõudis selge piirjoone tõmbamist linna ajaloolise keskarhiivi ja linnaasutiste registratuuride vahele. Linna ajaloolisse keskarhiivi koondatagu ainult I liigi arhivaalid, kuna II ja III liigi arhivaalide mille alalhoiu tähtaeg möödunud, hävitamist toimetatagu võimalikult sageli. On vajalik, et kõik Eesti linnad, mis juba omavad nimetamisväärselt ajaloolist keskarhiivi, seaksid ametisse teadusliku ettevalmistusega arhiivari, vajaduse korral ühendades linnaarhiivari ameti näiteks kohaliku ajalooõpetaja, muuseumi või raamatukogu juhataja jt. ametitega. Linnaarhiivid peaksid kujunema kohtadel rahvuspedagoogilise ja ka teadusliku tähtsusega kodukohta ajaloo ning perekonnaloouurimise keskusiks. Teine referent selle teema alal Eesti Maaomavalitsuste Liidu nõunik A. Loorits, kes pidi küsimust valgustama maaomavalitsuste arhiivide seisukohalt, ei ilmunud kahjuks Päevale. Kanti ette tema referaadi teesid, milles samuti nõuti II ja III liigi arhivaalide hävitamist hoiutähtsaja möödumisel, et vältida arhiivide ummistumist. Vallavalitsuste eelisesisevusaegsed arhiivifondid koondatagu Riigi Keskarhiivi või asutatavatesse provintsiaalarhiividesse.

Narva linnaarhiivar mag. A. Soom kõneles arhiivide kasutamise hõlbustamisest. Oleks otstarbekas koondada Riigi Keskarhiivi kõigi Eesti ajalooliste arhiivide kohta kokkuvõtlikud nimistud ja samuti kõigist masinakirjas valmistatud arhiivnimistuist üks eksemplar. Arhivaalide vahetamist naaberriikidega peaks korraldama Riigi Keskarhiiv. Endiste riigi- ja omavalitsusasutiste arhiivimaterjal tuleks üle võtta eraühingutelt ja isikutelt paigutamiseks vastavatesse arhiividesse. Oleks soovitatav võimaluse järgi pikendada teaduslikkude arhiivide lahtioleku aega.

Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juhataja mag. E. Blumfeldti ettekanne käsitles kiriku- ja eraarhiivide küsimust. Referent juhtis tähelepanu kirikuarhiivide praegusele seisukorrale, kus sageli korraldus puudub ja arhiivid seepärast on uurijatele kasutatamatud. Oleks soovitatav, et kirikuarhiivide korraldamise võtaks enese kätte Riigi Keskarhiiv, kes selleks majanduslikke võimalusi peaks otsima koostöös konsistooriumiga ja sinodiga. Tuleks kaaluda võimalust kirikuarhiivide koondamiseks mõnesugustesse keskarhiividesse. Tuleks samuti hankida andmeid mõisade arhiivide saatuse selgitamiseks ning leiduvad materjalid koondada Riigi Keskarhiivi. Isikulisel eraarhiivid samuti kui hariduse ja kultuuri alal teotsevate seltside arhiivid koondatagu Eesti Kultuuriloolisse Arhiivi, nagu see on toimunud senigi.

Ettekanded leidsid kuulajaskonna poolt tähelepanelikku vastuvõttu. Selle tõenduseks oli elevus vahetult igale ettekandele järgnenud läbirääkimistel, mis kohati paisusid õige sõnarahkeks. Nii kutsusid suuremaid mõttevahetusi esile näiteks arhivaaride kuseala, asutiste asjaajamise juhtnõuete ja omavalitsuste arhiivide küsimused. Sõnavõtjate poolt esitati lisateese, näiteks fotoülesvõtete hankimise korraldamise ja säilitamise kohta arhiivides

ja muude asjaolude üle, mis ka leidsid vastuvõtmist. Üldse teeside vastu võtmine lõppkoosolekul läks elavate läbirääkimiste tähe all. Päeva poolt heakskiidetud teese kasutab Arhiivinõukogu alusena meie arhiivinduse edaspidisel juhtimisel. Oige ulatuslikku tähtsust omab härra J. Olveti poolt koosolekule tehtud esitis, asuda arhivaaride kutsealaliste küsimuste korraldamise, arhivaaride omavahelise kontakti loomise ja arhiivinduse arendamise huvides arhivaaride üleriiklikule organiseerimisele ning luua vastav kutsealaline organisatsioon. Esitis leidis koosoleku heakskiitmist. Päev otsustas moodustada Arhivaaride Ühingu, mis koosneks neljast sektsioonist: 1. — teaduslikkude arhiivide eriteadlased, 2. — jooksvate arhiivide arhivaarid, 3. — registraatorid ja teised kahte esimesse sektsiooni mittekuuluvad ametnikud, kelle ülesannetesse kuulub registraatorite ja teiste jooksvate arhiivide korraldamise alal töötavate ametnike lähem juhtimine, 4. — kirkute ja eraarhiivide tööjõud. Põhikirja väljatöötamiseks valiti komisjon. Komisjoni kokkukutsumine jäeti Riigi Keskarhiivi direktori dr. O. Liivi hooleks.

Ettekannete ja tutvumiskäikude kõrval omas suurt tähtsust võimalus vahetult kokku puutada ja mõtteid vahetada mitmesuguste arhiivide esindajatel. Selleks aitas tunduvalt kaasa „Vanemuise“ väikeses saalis korraldatud ühine õhtueine. Päevale osaks saanud arvukas osavõtt, samuti kui elavad mõttevahetused läbirääkimistel on parimaks tõenduseks selle kohta, et arhiivi alal tegelevatel ringkondadel tõepoolest oli vajadus sellise kokkutuleku järele. Ja kõik lubab oletada, et Arhivaaride Päeval ei puudu viljastav mõju Eesti arhiivinduse edaspidisele käekäigule.

L. Mark.

Riigi Ringhäälingu esialgsel vastutulekul ja hilisemal soovil juba pikemat aega Riigi Keskarhiiv ja osalt ka Eesti Rahva Muuseum on esinenud raadioloengute sarjadega. Need loengud, vastandina teaduslikes seltsides peetavaile ettekandeile, taotleavad populaarses esitusviisis anda raadiokuulajatele ülevaateid Eesti arhiivinduse ja ajaloo väga mitmesuguste küsimuste alalt. Ettekandeis, mida on pidanud vastavate asutiste teaduslikud kaastöölised (dr. O. Liiv, mag. A. Perandi, mag. N. Loone, mag. E. Blumfeldt, mag. L. Mark, mag. H. Fischer, arhivaarid H. Treial, M. Herman, H. Kleis, O. Männik, O. Vares jt.), on püütud käsitleda tähtsamaid sündmusi ja küsimusi meie ajaloo ja arhiivinduse alalt, arvestades uemate uurimuste tulemusi. Need loengud jätkuvad kavakindlalt.

Seniste kogemuste alusel võib öelda, et loengud on leidnud tõsiselt hindamist paljude raadiokuulajate poolt. Selle huvi tunnistajaks on sagedad järelepärimised kuulajate poolt pärast loenguid. On kindel, et Ringhäälingu kaudu nende loengute abil teostatav kodumaa ajaloo ja arhiivinduse tutvustamine on edukalt teostatav.

O. L.

Soome „Historiallinen Aikakauskirjas“, kus sagedasti ilmuvad Eesti ajaloo seisukohalt huvitavad kirjutised, on 1938. aastakäigu nr. 3. avaldatud Tallinna linnaarhivaari dr. Paul Johanseni sulest „Kuurilaiskysymus“. Selles kirjutises püstitab autor väga julge ja tähtsa väite, et eestlased, peaasjalikult saaremaalased, ja liivlased hoidsid üle neljasaja aasta (800—1236) kuurlasi oma alluvuses; sellest sündis vastav segakultuur. Saaremaalased oma merevõimuga saavutasid olukorra, et kogu Meemeli (Klaipeda) ja Väina jõe vaheline rannik (Riiani) oli eestlaste ja liivlaste valduses. Jõgesid pidi tungisid nad ka sisemaale koguni kuni Semgale ja Samogiitia piirideni. Kuidas kõik see toimus, seletab autor oma uurimuses. Üksik-

asjalisemal kujul ilmub viimane 1939. a. ilmuvas koguteoses „Baltische Lande“.

Dr. Johanseni väited võivad veel kord tõendada, et peame oma varajasemas ajaloos üheks suurusajastuks pidama hilisemat rauaaega, niisiis aega vahenditult enne sakslaste ja taanlaste sissetungi Eesti alale. Meie muistsed linnused, pikk ja visa võitluste ajastu XIII sajandi alguses võõraste sissetungijate vastu, kus eestlased enda iseseisvust aastakümneid suutsid kaitseda, see kõik juhib asjaolule, et Eesti ala koos eesti rahvaga viibis sel ajal tugeval tõusutasemel. Et see ajastu a. 800—1200 tähelepanuvääriv on eestlaste muudegi sõjaliste operatsioonide poolest, on ainult lisatõenduseks eelöeldule. Minnes otse algallikate juurde, otsides seni veel tundmatuid ja tähelepanelikult läbi töötades juba avaldatud ürikud, tohiksime jõuda tulevikus veel suure sammu edasi meie esivanemate esimese vabadusajastu olustiku tundmisel. Oieti on märkimisväärne see asjaolu, et eesti ajaloolased ise on seni võrdlemisi tagasihoidlikult uurinud just meie varajasemat ja hilisemat keskaega, jättes seda rohkem kas arheoloogide või teistest rahvustest uurijate teha. Ses suhtes peaks tulema muutus.

Ühtlasi oleks tähtis, et ka meie arheoloogid omalt poolt võtaksid seisukohta dr. Johansoni väidete puhul, sest see ajastu on suurel määral veel „arheoloogiline“. Laiemale üldsusele igatahes pole teada, kas nende väidete taolisi oletusi on arheoloogide poolt avaldatud või ollakse siin teisel seisukohal. See seisukohavõtt ei tohiks kaua viibida, sest siin on küsimusega tegemist, mis üldsust kahtlemata väga huvitab. Teiseks pole vist palju kahtlust, et dr. Johanseni seisukohad leiavad peatset kriitilist suhtumist Läti arheoloogide ja ajaloolaste poolt, ja ka see asjaolu sunnib meie arheoloogide võtma autori väiteid kaalumisele.

O. Liiv.

Narva muinsuskaitse probleeme.

Muinsuskaitse korraldamise kohta Eestis valitseb meil üldiselt arvamine, et sel alal on olukord kui mitte just ideaalne, siis vähemalt võrdlemisi rahuldav. Näib tõepoolest, et vastava seadusandluse, muinsuskaitse kohapealsete usaldusmeeste ja asjaliku propaganda kaudu on ametiasutistes ja laiemais rahvakihitideski arusaamine muinsuskaitse vajaduse kohta maad võtmas. Siiski hoopis kergem on teostada passiivset muinsuskaitset, kui hoida ära kaitse alla võetud muististe lagunemist. Viimane juhus eeskätt puudutab ajaloolisi muistiseid. Siin peavad muinsuskaitset teostavad organid leidma asjatundlikeks parandustöödeks võrdlemisi suuri summasid. Kui selliseid lagunevas seisukorras olevaid muistiseid on rohkesti, siis on see võrdlemisi raskesti lahendatav küsimus.

Aktiivse muinsuskaitse teostamise probleem kerkib eriti teraval kujul päevakorrale Narvas, kus kaitse alla võetud ajaloolised muistised on võrdlemisi rohkearvulised ja objektid ise väga suured. Narva muistiseid võiksime sisuliselt ja kuuluvuse järgi jagada nelja gruppi: 1) sõjaministeeriumi valdusse kuuluvad keskaegsed kindlused — Narva linnus ja Ivangorod, 2) Narva linnavalitsuse valdusse kuuluv XVII sajandi kindlusvöönd vanalinna ümber, 3) Narva linnavalitsuse ja kohalikkude koguduste valdusse kuuluvad avalikud ehitised vanalinnas — raekoda, börsimaja, Preobraženski peakirik, saksa kirik jne. ja 4) üksikisikute omandusse kuuluvad erahooned vanalinnas. Võtame nad samas järjekorras ka vaatlusele.

Narva keskaegsete kindluste allumine sõjaministeeriumile on asjale sellest küljest kasulik, et viimane hoiab võimaluste piirides ära suurema lagunemise, varustades hooneid ja torne katustega ning tehes väiksemaid

müüride parandustöid. Kahjuks aga sõjaväevõimud ei pea vajalikuks paranduste ja uute ehitiste kindlustesse püstitamiste või ümberehituste puhul muinsuskaitse organite arvamust ära kuulata. Sel viisil läheb palju väärtuslikku ehitusajaloolist materjali kaduma. Et aga Sõjaministeeriumilgi pole võimalik remontideks palju kulutada, siis on mõned kindluse osad, eriti Ivangorodi välismüürid, jätud täiesti enda saatuse hooleks. Nimeetatud müüride ehituskivid on aja jooksul niivõrra pudedaks muutunud, et igal kevadel variseb vahelduvate külmumiste ja sulamiste tagajärjel umbes 10-sentimeetrine kivikiht maha. Selle tagajärjel on lähemal aastail oodata mõnede müüriosade lõplikku allavarisemist. Selle ärahoidmiseks vajalikeks parandustöödeks aga pole summasid ei Sõjaministeeriumil ega linnavalitsusel.

Samal põhjusel on sattunud hävimise hädahoitu ka linnavalitsuse valdusse kuuluvad XVII sajandi kindluse bastionid ja ringmüürid. Müüride pragunemise tõttu kivide vahele tungiv vesi külmub kevadeti jääks, purustades aja jooksul kõik välismüüri osad. Eriti silmapaistev on varisemine bastioni „Victoria“ juures sadama lähedal. Varisemist soodustavad ka müüri pragudes kasvavad põõsad, puud ja rohi. Varisenud müüriosade täielik parandamine kahtlemata on liiga kulukas. Linnavalitsusele enam jõukohane tohiks olla seni veel võrdlemisi tervete müüriosade pragude taimestikust puhastamine ja tsemendiseguga täitmine, mille kohta võiks teostada mitme aasta peale jagatud kava. Veel vääriwad säilitamise mõttes tähelepanu sama kindluse eskarp-müürist väljaspool asetsevad mullast väliskindlustised — vallikraav ühes küvetiga, raveliinid, varjatud käik, platsdarmid ja glassii. Nende ridade kirjutaja poolt tehti linnavalitsusele 1935. a. ettepanek, seada bastionide „Victoria“ ja „Honor“ vaheline maa-ala, kus väliskindlustised on võrdlemisi hästi säilinud, endisse seisukorda ning rajada siia uus linnapark. Linnavalitsus pole aga küsimust kaalumisele võtnud.

Tunduvalt paremas seisukorras on hooned, eriti avalikud ehitised. Et nad praegu kasutamist leiavad, ollakse paratamatult sunnitud nende eest hoolt kandma. Siiski ka vanalinna erahoonete seisukord pole igal ajal kord täiesti rahuldav. Põhjuseks on nendes leiduvate niiskete ja ebatstarbekohaste korterite äärmiselt madalad üürid, mis ei võimalda majaoomanikel maju korras hoida. Eriti suurt raskust tekitab kivikatuste korrashoid, sest sellekujulisi kive, mida katuste katmiseks omal ajal tarvitatud, pole kuskilt saada. Linnavalitsus aga, kellele on tehtud ettepanek kivide tellimise vahetalitus enda peale võtta, pole seda seni teinud. Sageli on raskusi isegi vanalinna hoonete barokk-portaalide jt. kunstipäraste osade remondiga. Kui omanik keeldub parandamist omal kulul teostamast, vabandades end rahapuudusega, siis pole ette nähtud võimalust nende, sageli õige väheste kuludega seotud tööde teostamiseks. Kui omanik ongi nõus parandamisega, siis puudub koha peal kindel kord asjatundliku järelevalve teostamiseks.

Aktiivse muinsuskaitse teostamiseks määratakse igal aastal valitsuse poolt küll vastavad summad. Nende arvel on seni teostatud rida ulatuslikke restaureerimistöid, muuseas Piritu kloostri juures. Isegi Narva Peetri maja katuse remondiks saadi neist summadest toetust. Kuid tarvitusele võetud abinõud pole kaugeltki piisavad, sest muistised lagunevad väga kiiresti. Siin oleks vaja ette võtta ulatuslikumat aktsiooni ning eeskätt asjasthuvitatud linnaomavalitsuse kaasatõmbamist. Asjatundlikul juhtimisel on ka väiksemate summadega võimalik midagi korda saata. Kuid sel juhul on vajalik koostada pikema aja peale jaotatud tööde kava.

A. Soom.

Hiljuti ilmus Historiallinen Arkisto's XLIII (Helsinki 1937) prof. dr. H. Sepa sulest pikem ja õige sisurikas kirjutis „Tsaari Pietarin sotasuunnitelma Viroa, Liivinmaata ja Suomea vastaan v. 1704“, mis on avaldatud ka äratrükina. Autor on selle kirjutise koostamiseks kasutanud laialdast kirjandust ja nii trükitud kui ka trükkimata allikamaterjale ning selgitab sel alusel veenvalt tsaar Peetri 1704. a. sõjakäiguga seoses olevaid küsimusi. Nähtub, et 1704. a. sõjaretke eeldusiks olid 1702. ja 1703. a. saavutatud edusammud, mille tõttu tsaar Peeter oli saavutanud Ingeri ja strateegiliselt tähtsa Neeva liini. 1704. a. sõjakäigu sihiks oligi saavutatud tulemuste aktiivne kaitsemine Rootsile tagasilibisemise vastu. Selleks tahtis Peeter I vallutada Soomes Käkisalmi ja Viiburi ning Eesti alal muidugi Narva ja ka Tartu ning Tallinna. Poola kuninga Augusti ja Johann Reinhold Patkuli püüdeks oli aga tsaari mõjustamine, et ta oma väed ühendaks Poola vägedega otsustavaks võitluseks Karl XII vastu. Prof. Sepp selgitab huvitavalt, kuidas asjaoluks, et tsaar oma kavas sooritas hiljemini teatavaid muudatusi, andis põhjust mitte mainitud mõjustamine, vaid asjaolu, et Varssavis kogunenud Suur-Poola ja Lääne-Preisi delegaadid olid loobunud kuulekusest Augusti vastu. Poola kuninga seisukorra paranedes pöördus tsaar endise kava juurde tagasi. Selgub ka huvitavalt, kuidas tsaar, asunud juba Käkisalmi retkele, kuid saades teateid Narva ründamise hädavajalikkusest, otsustas viimase kasuks. 1704. a. vallutatigi enne Tartu ja siis Narva. Tallinna vallutamisest tuli esialgu loobuda sündmuste pärast teisel. Huvitav on ka jälgida, et 1704. a. kampaania oli palju hoolikamalt ette valmistatud, kui saatuslik 1700. a. retk, mis asjaolu põhjustas ka väärrika tulemuse. Dr. Sepa käsitletud kirjutis on väga hinnatavaks lisandiks kirjutistele Eesti sõjalise ja poliitilise ajaloo alal ja väärrib kõigiti ajaloo huviliste tähelepanu.

Samuti on meie ajaloolastel põhjust pühendada oma huvi samas „Historiallinen Arkisto“ kõites ilmunud dr. O. Liivi huvitavale kirjutisele „Eestiläisten siirtymisestä Suomeen 1700-luvulla“, mis on avaldatud ka äratrükina. Teatavasti juba kaugemast minevikust peale on kahe suguluses oleva rannikurahva vahel olnud kaubandus- ja kolonisatsioonisuhted. Eesti ala siirdudes Vene võimu alla ja eestlaste olukorra järjekindlalt halvenedes siirdus eesti talupoegi üsna suurel arvul Rootsile kuulvasse Soome, sest teati, et talupoegade olukord on seal parem kui kodumaal. Selliste põgenemistega seoses olevaid asjaolusid selgitabki mainitud kirjutises väga kujukalt dr. Liiv, olles kasutanud muu seas rikkalikke seda küsimust valgustavaid Riigi Keskarhiivi materjale, mis pakuvad õige väärtuslikke andmeid talupoegade põgenemiste kohta ja eriti just suurima pagemisperioodi — 1788.—1790. a. Vene-Rootsi sõja aja kohta. Nähtub, et suur hulk peamiselt Virumaa, kuid ka Harjumaa ja teiste maakondade talupoegi põgenes Soome. Huvitavalt selgub, et osa põgenikke on kompaktselt küladesse (kirkkonummi) asunud ja säilitasid pikemat aega oma keele ja kombed. Suurem hulk asustus aga hajuvalt ja sulas võrdlemisi lühikese aja jooksul soomlaste hulka ära. Dr. Liivi käsitletud eesti talupoegade XVIII sajandi sotsiaalset olukorda, eestlaste, soomlaste, venelaste jt. vahekordi ning palju muid asjaolusid valgustav kirjutis on väärtuslikuks lisandiks Põhjamaade ajaloo-uurimisele ja väärrib ajaloost huvitatute tõsist tähelepanu.

H. F.

Vastutav toimetaja: O. Liiv.

Väljaandja: Akadeemiline Ajaloo-Selts.

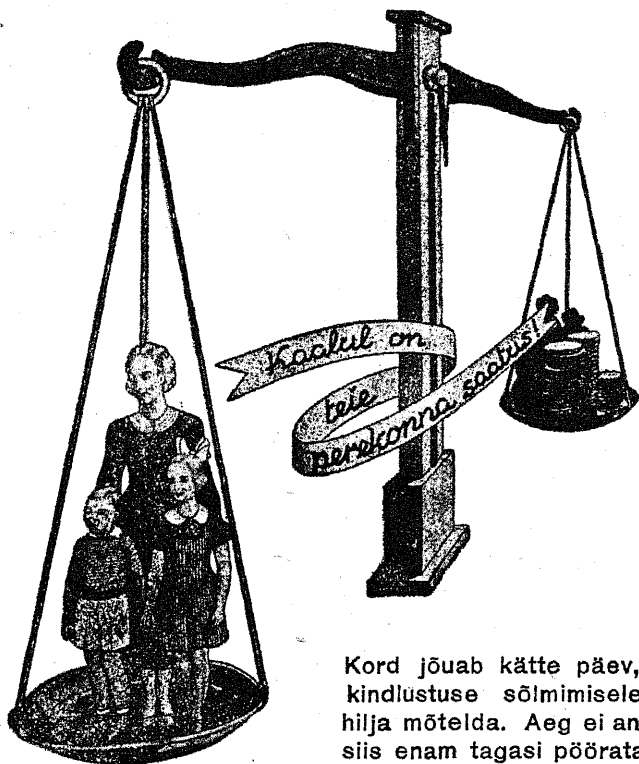
O./ü. K. Mattieseni trükikoda, Tartu, 1938.

Tänaseida toimetusi ära viska homse varna!

Teie kindlustate oma mööbli, oma maja . . .

Kas on aga kindlustatud ka Teie perekonna kalleim vara —

Teie ise?

Kord jõuab kätte päev, kus elu-kindlustuse sõlmimisele on juba hilja mõelda. Aeg ei anna ennast siis enam tagasi pöörata.

Sellepärast kindlustage oma elu, kuni olete veel terve ja töövõimeline!

KINDLUSTUS-AKTSIASELTS

Omavalitsuste ja ühistegeliste asutiste kindlustusettevõte

AKTSIASELTS

TARTU TELEFONIVABRIK

TEHNIKA JA TARVITAJASKONNA TEENISTUSES!

MEIE MITMESUGUSED OSAKONNAD TOODAVAD:

- **TELEFONIOSAKOND:** Laua-, sein- ja kandetelefoniparaate igasuguses töötuses. Kõiki telefoni-osi ja tarbeid.
- **KESKJAAMAOSAKOND:** Automaat- ja käsi-telefonikommutaatoreid kõige moodsamas töötuses. Kõiki keskjaamade ja kommutaatorite osi ja tarbeid.
- **RAADIOOSAKOND:** Kõrgeväärtuslikke universaal-, vahelduvvoolu- ja patarei-vastuvõtjaid igas hinnaklassis. Mitmesuguseid raadioüksikosi ja tarbeid.
- **AUTOMAAT- JA PEENMEHAANIKAOSAKONNAD:** Kasseerimisautomaate, osavusmänguaparaate, mass-artikleid: igasuguseid kruve, mutreid, stantsartikleid, telefoni- ja kommutaatoritarbeid, trafoplekke jne.
- **KUNSTVAIGUPRESSIMISOSAKOND:** Bakeliitosi, raadionuppe, mikrotelefone, telefoniaparaadikere-sid ja massartikleid.
- **GALVANISEERIMISOSAKOND:** Moodsaimate sea-detega teeb kõiki nikeldamis- ja kroomimistõid.

Meie tehniline büroo, telefoni- ja raadiolaboratooriumid ja mitmesu-gused laod kogenud eriteadlaste juhtimisel seisavad igas küsimuses laia tarvitajaskonna teenistuses.

Sise- ja välismaateenistus ja esindused.

Informatsioon, kalkulatsioonid ja kõik katalogid tasuta.

Sise- ja välismaa tunnus-
tatud kaubamärk.

TTV

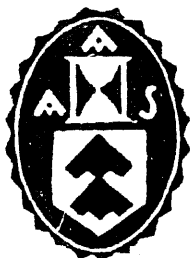
Kvaliteetse kauba märk.

TARTU, PUIESTEE 9—11, TELEFON 2-34

AJALOOLINE AJAKIRI

SEITSMETEISTKÜMNES AASTAKÄIK

1 9 3 8

T O I M E T U S :

O. LIIV

PEATOIMETAJA

E. BLUMFELDT / H. KRUS / M. SCHMIEDEHELM

H. SEPP / P. TARVEL / J. VASAR

H. FISCHER

TOIMETUSE SEKRETÄR

Ajaloolise Ajakirja XVII aastakäigu (1938) sisu.

Üldise sisuga artiklid ja ülevaated.

	Lk.
R. Kenkmaa, Mõtteid arhivaaride päeva puhul	154—161
Hans Kruus, Opositsioon Tallinna linnaomavalitsuses 1877—1904	97—121
O. Liiv, Eesti ajaloo uurimise mõningaist ülesandeist	1—4
Leninit Mark, Nõiaprotsessidest Eestis XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses	20—34
F. Sauks, Lambakasvatussaaduste turustamine XIX sajandil Eesti- ja Liivimaal	121—132, 145—154
H. Sepp, Põhja-Eesti majanduslik olustik XIX sajandi tei- sel poolel	4—20
Marta Sorgsepp, Akadeemiline Ajaloo-Selts 1937./38. tege- vusaastal	132—137
P. Tarvel, Ajalooliste teaduste VIII rahvusvaheline kongress	161—170
M. Tõldsepp, Liivimaa rüütelkonna poliitiline meelsus a. 1700	69—86
A. Vassar, Soomlaste Soome siirdumise lähteruumist	49—68
J. Viigrabs, Läti Ajaloo Instituudi väljaandeist	171—174

Arvustused.

Agenda Parva (<i>Fr. Puksoo</i>)	175—176
Carl Engel und Wolfgang La Baume, Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenland (<i>M. Schmiedehelm</i>).	138—139
Tenney Frank, An Economic Survey of Ancient Rome (<i>P. Haliste</i>)	176—178
Edouard Herriot, Lyon n'est plus, I: Jacobins et Mo- dérés (<i>P. Tarvel</i>)	91—92
Berta Koehler, Das Revalgeschäft des Lübecker Kauf- manns Laurens Isermann (1532—1535) (<i>E. Blumfeldt</i>)	34—35
H. Kruus / P. Johansen / R. Kenkmaa / E. Blum- feldt / F. Linnus / E. Tender / J. Uluots / A. Soom / A. Saareste / R. Paris, Eesti ajalugu II (<i>H. Fischer</i>)	35—39
Juhan Kõpp, Laiuse kihelkonna ajalugu (<i>Hugo Rebane</i>). . . .	87—91

	Lk.
Eduard Laaman, Eesti iseseisvuse sünd (<i>A. Sõvalep</i>)	139—142
O. Liiv, Suur näljaaeg Eestis 1695—1697 (<i>A. Soom</i>)	183—185
Gunnar Mickwitz, Aus Revaler Handelsbüchern (<i>O. Liiv</i>)	142—143
H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., II (<i>M. Schmiedehelm</i>)	173—180
Heinrich von zur Mühlen, Studien zur älteren Geschichte Revals (<i>R. Kenkmaa</i>)	39—42
A. Palm, Villem Reiman, saavutusrohke rahvuslik võitleja (<i>P. Tarvel</i>)	42—43
Elisabet von Rosen, Bogislaus Rosen aus Pommern 1572—1656 (<i>O. Liiv</i>)	182—183
H. Sepp, Stephan Bathory ja Gustav Adolphi Pihkva-vastased operatsioonid (<i>H. Fischer</i>)	44—45
Tallinna Linnaarhiivi kataloog, IV: Kanuti gi'di arhiiv (<i>H. Fischer</i>)	185—186
Tallinna raekoda (<i>Sten Karling</i>)	180—181

Varia.

H. Fischer, H. Sepp, Tsaari Pietarini sotasuunnitelma Viroa, Liivinmaata ja Suomea vastaan v. 1704; O. Liiv, Eestiläis- ten siirtymisestä Suomeen 1700-luvulla	192
P. Indreko ja M. Schmiedehelm, Ülevaade Arkeoloogia Kabineti tööddest 1937. a.	92—94
O. Liiv, Aleksander Kruuspere †	45
O. Liiv, A. R. Cederberg, Suomalainen aines Baltian kirkon ja koulun palveluksessa vuoden 1561:n jälkeen; K. R. Melan- der, Virolaista asutusta Suomen etelärannikolla ja sen saarilla	96
O. Liiv, Paul Johansen, Kuurilaiskysymys	189—190
O. Liiv, Riigi Keskarhiivi ja Eesti Rahva Muuseumi raadio- loengud	189
L. Mark, I Eesti Arhivaaride Päev	186—189
L. Mark, Riigi Keskarhiivi alalisest arhivaalide näitusest	48
Fr. Puksoo, Dokumentatsioon	143—144
H. Sepp, „Liber saecularis“	94—96
A. Soom, Narva muinsuskaitse probleeme	190—191
E. Tender, Õpetatud Eesti Seltsi mündikabineti tegevusest	45—48